

Tyrimo „Ankstyvos santuokos Lietuvos romų bendruomenėje: situacijos analizė, išvados ir rekomendacijos“ ataskaita

Lietuvos žmogaus teisių centras, 2017 m.

Tyrimo autorės: Inga Abramavičiūtė, Birutė Sabatauskaitė

Lietuvos
žmogaus
teisių
centras

Turinys

I. Įžanga	3
II. Ankstyvos santuokos tarptautinės teisės kontekste	4
2.1. Lyčių lygybė	4
2.2. Prievarta ir smurtas prieš moteris.....	5
2.3. Vaikas	6
2.4. Vaikų santuoka (ankstyva santuoka)	6
2.5. Priverstinė santuoka	7
III. Ankstyvos santuokos romų bendruomenėje	8
3.1. Ankstyvos santuokos ir romų kultūrinės tradicijos: apžvalga	8
3.2. Ankstyvų santuokų Lietuvos romų bendruomenėje CAHROM ekspertų vertinimas.....	11
IV. Ankstyvos santuokos Lietuvos nacionalinės teisės kontekste.....	12
V. Ankstyvų santuokų paplitimas Lietuvoje.....	15
VI. Romų tautybės asmenų padėtis Lietuvoje.....	16
VII. Santuokos romų bendruomenėje Lietuvoje: apklausų apibendrinimas.....	17
7.1. Santuokinis amžius ir nekaltystė	17
7.2. Santuokos sudarymas ir įtvirtinimas	18
7.2.1. Santuoka būsimų sutuoktinių šeimų sutarimu	19
7.2.2. Santuoka jauniems pabėgusiems.....	21
7.3. Ankstyvos santuokos, jų priežastys ir paplitimas romų bendruomenėje	21
7.3.1. Ankstyvos santuokos samprata	23
7.3.2. Ankstyvos santuokos priežastys	24
7.3.3. Romų bendruomenės atstovų požiūris į ankstyvasias santuokas.....	24
7.3.4. Ankstyvų santuokų paplitimas romų bendruomenėje.....	25
7.4. Priverstinė santuoka	26
7.5. Skyrybos.....	27
VIII. Ankstyvų santuokų vertinimas – pedagogų ir vaiko teisių apsaugos specialistų požiūris	28
8.1. Ankstyvų santuokų samprata ir jų praktika Lietuvoje.....	28
8.1.1. Santuokinis amžius ir paplitimas pagal lytį ankstyvų santuokų atvejais	28
8.1.2. Ankstyvų santuokų paplitimas Lietuvoje specialistų nuomone.....	29
8.1.3. Pagrindinės ankstyvų santuokų sudarymo priežastys praktikoje.....	29
8.1.4. Ekspertų požiūris į ankstyvasias santuokas	30
8.1.5. Mokyklos lankymas sudarius ankstyvą santuoką	31
8.2. Priverstinės santuokos samprata	32
8.3. Skyrybos ankstyvų santuokų atvejais	34
8.4. Neoficialios ankstyvos santuokos – ekspertų požiūris	34
IX. Išvados ir rekomendacijos	36

I. Įžanga

Ankstyvų santuokų reiškiniui Lietuvoje ir jo analizei nėra skirta praktiškai jokio dėmesio. Ankstyvos santuokos skirtingai suprantamos tarp romų bendruomenės atstovų, vaiko teisių apsaugos specialistų ir pedagogų. Šiame tyrime autorės siekė pažvelgti į tarptautinės teisės ir Lietuvos Respublikos teisės aktus, kokia galima ankstyvų santuokų sampratą formuoja jie. Didžiausias dėmesys buvo skiriamas – išsamiau panagrinėti ankstyvų santuokų sampratą romų bendruomenėje, suprasti, koks bendruomenės narių požiūris, kokios pagrindinės sudarymo priežastys ir galimi veiksmai.

Tyrimo apibendrinimas atskleidžia, ar ankstyvos santuokos yra bendrai paplitęs reiškinys, ar tik romų bendruomenei būdinga tradicija.

Tyrimo vartojamas terminas „ankstyvos santuokos“ apima tiek oficialiai registruotas santuokas, tiek pagal Lietuvos teisės aktų reikalavimus neregistruotas santuokas. Nors CAHROM ekspertai rekomenduoja vadinti oficialiai neįregistruotą santuoką – „sąjunga“, šio tyrimo rėmuose pasirinktas naudoti „santuokos“ terminas, nes būtent taip oficialiai neįregistruotą santuoką sudarytą romų bendruomenėje vadina romai.

Tarptautinėje teisėje yra pripažįstama, kad vaikų santuokos yra vaiko teisių pažeidimas. Tyrime yra daromi kelių vartojamų terminų turinio palyginimai, t.y. ankstyvos santuokos, vaikų santuokos, nepilnamečių santuokos. Taip pat, tyrimo metu paaiškinamas priverstinės santuokos terminas ir respondentų suvokimas, ką jos apima. Matysime, kad kartais šios sąvokos sutampa, tačiau dažnai turi skirtingą reikšmę.

Tyrimo apžvelgiamos Lietuvos Respublikos teisės aktų normos, reglamentuojančios santuokos sudarymo sąlygas, nagrinėjamos „ankstyvų santuokų“ sudarymo draudimo/leidimo sąlygos.

Tyrimo autorės mėgino surinkti skirtingas ekspertų nuomones apie ankstyvas santuokas Lietuvoje ir ankstyvas santuokas romų bendruomenėje.

Naudojant giluminių interviu metodą, buvo apklausiami romų bendruomenės atstovai, vaiko teisių skyrių specialistai ir mokytojai. Viso – 15 asmenų.

Tyrimo metu buvo pasirinkta apklausti vaiko teisių specialistus ir kitus ekspertus iš geografinių vietovių, kuriose pagal 2011 metų gyventojų surašymo duomenis gyvena didesnis romų skaičius¹. Apklausoje dalyvavo 5 vaiko teisių apsaugos skyrių specialistai arba vadovai iš Vilniaus miesto savivaldybės, Panevėžio miesto savivaldybės, Jonavos rajono savivaldybės, Šalčininkų rajono savivaldybės ir Klaipėdos miesto savivaldybės. Apklausoje dalyvavo 5 mokytojos: 2 mokytojos iš Vilniaus miesto savivaldybės, po 1 mokytoją iš Panevėžio miesto, Marijampolės miesto ir Jonavos rajono. Norėta apklausti vaiko teisių apsaugos skyriaus atstovą ir mokytojus Vilkaviškio rajone, tačiau nepavyko susisiekti.

Siekiant suprasti, kaip sudaroma santuoka romų bendruomenėje, kokie reikalavimai keliami santuokiniam amžiui ir kaip įvyksta santuokos procesas, apklausti skirtingų romų bendruomenių atstovai. Apklausti iš viso 5 romų tautybės asmenys (3 moterys, 2 vyrai), iš jų – 3 romai gyvenantys Vilniaus mieste, 1 – Šiaulių ir 1 – iš Panevėžio.

¹ Remiantis 2011 m. gyventojų surašymo duomenimis, Lietuvoje iš viso gyvena 2115 romų tautybės asmenys. Vilniaus mieste – 619, Jonavos raj. – 113, Panevėžio mieste – 96, AST-VTAS3-M-Šmpolės mieste – 86, Šiaulių mieste – 75, Šalčininkų rajone – 82, Klaipėdos mieste – 76, Vilkaviškio raj. – 125.

Apklausti du lietuvių romai (arba litovska, litovicka, litoucka roma), viena romė prisistatė kaip priklausanti „ruska roma“ grupei, 2 apklausti romai priskiria save romų kalderash (kotliarų / kotliārų romų grupei), vienas iš jų save laiko pusiau kalderash (kotliarų), pusiau lovarių kilmės.

II. Ankstyvos santuokos tarptautinės teisės kontekste

Ankstyvųjų santuokų apibrėžimas ar terminas nėra vienodai aiškinamas, taikomas ir suprantamas. Romų kultūroje ir tradicijose taip pat šio termino aiškinimas ir turinys priklauso nuo konkrečių romų bendruomenių gyvenamosios vietos ir tos romų bendruomenės požiūrio į šią romų tautybės tradiciją, todėl požiūriai taip pat šiek tiek skiriasi.

Tarptautinėje teisėje, nagrinėjant romų ankstyvųjų santuokų reiškinių, praktiką, yra nemažai teisinių instrumentų, kurie vienu ar kitu aspektu yra reikšmingi, aiškinantis, ar ankstyvųjų santuokų praktika yra leistina pagal tarptautinės teisės normas.

Ankstyvųjų santuokų reiškinys ir tradicija iš tarptautinės teisinės reguliavimo srities yra aktualus įvairiomis prasmėmis, todėl tai yra susiję su gan plačiu tarptautinės teisės reglamentavimu. Ankstyvosios santuokos yra susijusios su lyčių lygybe, smurto ir prievartos prieš moteris draudimu, jos taip pat vertinamos smurto artimoje aplinkoje kontekste, yra susijusios su vaikų teisių ir interesų apsauga, priverstinių santuokų draudimu ir kt.

2.1. Lyčių lygybė

Europos Tarybos Ministrų Komiteto Rekomendacijoje (2007)¹⁷ Dėl lyčių lygybės standartų ir mechanizmų², Ministrų Komitetas pabrėžia, kad lyčių lygybė yra žmogaus teisių principas, moterų teisių principas, kuris yra universalaus žmogaus teisių principo integrali, neatimama ir nedaloma dalis. Lyčių lygybė – tai pagrindinis socialinio teisingumo reikalavimas ir tiesioginė demokratijos gyvavimo sąlyga.

Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 12 protokolais numato, bendrąjį diskriminacijos draudimą, t.y. numato, kad naudojimasis bet kuria įstatyme įtvirtinta teise yra užtikrinamas be jokios diskriminacijos dėl lyties, rasės, odos spalvos, kalbos, religijos, politinių ar kitokių pažiūrų, tautinės ar socialinės kilmės, priklausymo tautinei mažumai, nuosavybės, gimimo ar kitokios padėties³.

Taip pat svarbu paminėti, kad Europos Sąjungos Pagrindinių Teisių Chartija⁴ numato, kad naudojimasis teisėmis privalo būti užtikrinamas be jokios diskriminacijos dėl lyties.

Europos Tarybos Konvencija dėl kovos su žmonių prekyba ir trečiųjų asmenų išnaudojimu prostitucijos tikslams⁵ – taip pat svarbi, kaip viena iš tarptautinės teisės konvencijų, siekiant kovoti su vaiko teisių pažeidimais lyties pagrindu ir ne tik.

² <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1215219&Site=CM>

³ <http://manoteises.lt/wp-content/uploads/2014/03/Europos-%C5%BEmogaus-teisi%C5%B3-ir-pagrindini%C5%B3-laisvi%C5%B3-apsaugos-konvencija.pdf>

⁴ <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=CELEX%3A12012P%2FTXT>

⁵ <https://e-tar.lt/acc/legalAct.html?documentId=TAR.56E800935C8E&lang=lt>

Europos Tarybos Konvencija dėl visų formų diskriminacijos panaikinimo moterims ir jos fakultatyvinis protokolas primena, kad moterų diskriminacija pažeidžia lygiateisiškumo ir pagarbos žmogaus orumui principus, neleidžia moterims dalyvauti lygiomis teisėmis su vyrais politiniame, socialiniame, ekonominiame ir kultūriniame savo šalies gyvenime, atsiliepia visuomenės ir šeimos gerovei ir dar labiau apsunkena moterims atskleisti visas savo galimybes šalies ir žmonijos labui⁶.

2.2. Prievarta ir smurtas prieš moteris

Europos Taryba yra ėmusis visos eilės iniciatyvų, kad būtų moterys saugomos ir apsaugotos nuo smurto ir prievartos nuo 1990 metų. Būtent šių iniciatyvų pasekoje 2002 metais, buvo priimta Europos Tarybos Ministrų Komiteto Rekomendacija (Rec 2002)5), reglamentuojanti apsaugą nuo prievartos ir smurto prieš moteris⁷.

Europos Tarybos Parlamentinė Asamblėja taip pat yra užėmusi pakankamai griežtą politinę poziciją dėl visų formų prievartos prieš moteris panaikinimo. Pastaroji yra priėmusi taip pat daugybę rezoliucijų ir rekomendacijų kviesdama valstybes nares priimti teisiškai privalomus standartus, kuriais būtų siekiama užkirsti kelią, apsaugoti nuo ir persekioti pačias sunkiausias ir labiausiai paplitusias prievartos lyties pagrindu formas. Europos mastu apsaugos nuo smurto prieš moteris vyko 2006-2008 metus, kuri parodė, jog nacionaliniu mastu priemonės, kurių valstybės narės imasi yra labai skirtingos⁸. Todėl poreikis harmonizuoti teisinius standartus tam, kad būtų maksimaliai užtikrinama apsauga nuo smurto ir prievartos prieš aukas tapo ypatingas akivaizdus. 2017 m. Europos Komisija paskelbė metais, kurie yra Europos kovos su smurto prieš moteris metai.

Europos Tarybos Ministrų Taryba 2008 metais suformavo ekspertų grupę, kad būtų parengtas konvencijos tekstas šia tema, ir 2011 metų balandžio 7 d. buvo priimta Stambulo konvencija – Konvencija dėl smurto prieš moteris ir smurto šeimoje prevencijos ir kovos su juo (toliau tekste – Stambulo konvencija)⁹. Pirmoji valstybė pasirašiusi Stambulo konvenciją buvo Italija, o įsigaliojo Stambulo konvencija Lenkijoje 2014 metų rugpjūčio 1 d., kai šią konvenciją pasirašė Jungtinė Karalystė, Nyderlandai ir Rumunija.

Stambulo konvencija pateikia keletą sąvokų, kurios reikšmingos šio tyrimo kontekste:

- Prievarta prieš moteris yra pripažįstama žmogaus teisių pažeidimu ir moters diskriminacijos forma ir apima visas prievartos formas lyties pagrindu, ir/arba dėl to gali būti patirta fizinė, seksualinė, psichologinė, ekonominė žala, arba pergyvenimai moteriai, įskaitant grąšinimus atlikti tokius veiksmus, arba bet kokia prievarta arba laisvės apribojimas, nepaisant to, ar tai įvykę viešame ar privačiame gyvenime;
- Smurtas šeimoje – apibrėžiamas, kaip visi fizinio, seksualinio, psichologinio ar ekonominio smurto veiksmai šeimoje ar namų ūkyje arba tarp buvusių ar esamų

⁶ <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.8AA8BB1C3C27>

⁷ http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/victims/rec_2002_5E.pdf

⁸ CAHROM (2015)8 -

<https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=0900001680651475>

⁹ <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=090000168046031c>

sutuoktinių ar partnerių, neatsižvelgiant į tai, ar smurtautojas ir auka gyvena arba gyveno tame pačiame būste.

- Lytis reiškia konkrečioje visuomenėje jos priskiriamas socialinis elgesys, rolės ir savybės moteriai ir vyrui.
- Prievarta prieš moteris dėl lyties reiškia bet kokią prievartą, kuri nukreipta prieš moterį, nes ji yra moteris arba pasireiškia neproporcingai moteriai.

2016 m. lapkričio 24 d. Europos Sąjungos Europos Parlamentas priėmė rezoliuciją dėl ES prisijungimo prie Europos Tarybos konvencijos dėl smurto prieš moteris prevencijos ir kovos su juo (Stambulo konvencija) (2016/2966(RSP))¹⁰, kurioje pripažįstama, kad lyčių lygybė yra pagrindinė ES vertybė – kaip pripažįstama Sutartyse ir Pagrindinių teisių chartijoje – kurią ES įsipareigojo integruoti į visas veiklos sritis, ir kadangi lyčių lygybė yra būtina, kaip strateginis tikslas, siekiant bendrų strategijos „Europa 2020“ augimo, užimtumo ir socialinės įtraukties tikslų, taip pat nurodoma, kad teisė į vienodą požiūrį ir nediskriminavimą yra pagrindinė teisė, pripažįstama Europos Sąjungos sutartyse, taip pat giliai išsąknyjusi Europos visuomenėje, ir kadangi ši teisė yra būtina tolesniam visuomenės vystymuisi ir turėtų būti taikoma teisės aktuose, praktikoje, teismų praktikoje ir kasdiniame gyvenime.

Europos Sąjunga 2012 m. spalio 25 d. priėmė taip vadinamą Nusikaltimų aukų direktyvą (2012/29/ES)¹¹, kuria visos Europos Sąjungos šalims nustatyti vienodi standartai dėl nusikaltimų aukų apsaugos, taip pat skiriant didelį dėmesį prievartos prieš moteris artimoje aplinkoje ir apskritai temai. Europos Sąjungos valstybės narės tokiu būdu raginamos patobulinti savo nacionalinės teisės aktus ir politiką, kad būtų kovojama su visų formų smurtu prieš moteris ir šalinamos smurto prieš moteris priežastys, visų pirma imantis prevencinių priemonių; be to, Sąjunga paraginta užtikrinti visų smurto aukų teisę gauti pagalbą ir paramą.

2.3. Vaikas

Pagal 1989 m. Jungtinių Tautų Vaiko teisių konvenciją¹² (1 str.) vaikas yra kiekvienas žmogus neturintis aštuoniolikos metų, jei pagal taikomą įstatymą jo pilnametystė nepripažinta anksčiau.

2.4. Vaikų santuoka (ankstyva santuoka)

Europos Tarybos Parlamentinės Asamblėjos Rezoliucija 1468(2005) Dėl priverstinių santuokų ir vaikų santuokų¹³ vaikų santuoką apibrėžia kaip „sąjunga dviejų asmenų, iš kurių bent vienas neturi 18 metų amžiaus“. Šioje rezoliucijoje Parlamentinė Asamblėja išreiškia ypatingai didelį susirūpinimą žmogaus teisių ir vaikų teisių pažeidimais, kurie padaromi dėl priverstinių santuokų ir vaikų santuokų ir atkreipia valstybių dėmesį į faktą, kad be pagarbos kultūrai ir tradicijoms, yra valdžios institucijos, kurios toleruoja priverstines santuokas ir vaikų santuokas, nors tai yra pagrindinių žmogaus teisių fundamentalus pažeidimas. Priverstinės santuokos negali būti pateisinamos jokiais argumentais.

¹⁰ <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P8-TA-2016-0451+0+DOC+XML+V0//LT>

¹¹ <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/PDF/?uri=CELEX:32012L0029&from=en>

¹² <https://www.e-tar.lt/portal/legalAct.html?documentId=TAR.48A4910C899F>

¹³ <http://www.refworld.org/docid/43f5d5184.html>

Jungtinių Tautų Gyventojų Fondas (UNFPA), kuris tyrė vaikų santuokas keletoje pietryčių Europos valstybių, vaikų santuokas apibrėžia kaip „dviejų asmenų oficialią arba neoficialią sąjungą, kai vienam iš jų yra mažiau nei 18 metų“.¹⁴

UNICEF dokumentuose ankstyva santuoka yra pripažįstama ir vadinama „vaikų santuoka“.¹⁵

Taigi, didžiojoje daugumoje dokumentų yra pripažįstama, kad šio reiškinio svarbą labiau apibrėžia naudojamo termino „vaikų santuoka“ prasmė, kadangi būtent vaikas yra tiksliai įvardijamas kaip tokios praktikos auka.

Nors amžius, nuo kurio valstybės numato asmenims teisę tuoktis skiriasi Europoje, tačiau Jungtinių Tautų Moterų diskriminacijos panaikinimo komitetas (CEDAW) ir Juntinių Tautų Vaiko teisių Komitetas (CRC) rekomenuoja visoms vyriausybėms nustatyti minimalų amžių sudaryti teisiškai santuoką nuo 18 metų.¹⁶

Taigi, pagal tarptautinės teisės standartus visos santuokos, kurios yra sudarytos asmenų, kurių vienas yra jaunesnis nei 18 metų amžiaus, yra pripažintinos ankstyvomis arba kitaip vaikų santuokomis.

2.5. Priverstinė santuoka

Europos Tarybos Parlamentinės Asamblėjos Rezoliucija 1468 (2005) Dėl priverstinių santuokų ir vaikų santuokų¹⁷ priverstinę santuoką apibrėžia kaip dviejų asmenų, kurių bent vienas nėra davęs visiško ir laisva valia išreikšto sutikimo sudaryti santuoką. Kadangi tai yra fundamentalių žmogaus teisių pažeidimas, priverstinė santuoka negali būti pateisinama jokiais motyvais.

Todėl, galima teigti, jog priverstinės santuokos požymis yra laisvos valios sutikimo nebuvimas, nepaisant to, ar būsimas sutuoktinis yra pasiekęs suaugusiojo amžių ar nėra sulaukęs aštuoniolikos metų priimdamas sprendimą sudaryti santuoką su konkrečiu sutuoktiniu.

Pagal įvairių šalių nacionalinę teisę amžius, nuo kurio yra leidžiami seksualiniai santykiai, ir amžius, kurio sulaukus, yra teisiškai galima sudaryti santuoką, gali skirtis. Didžioji dalis Europos valstybių nustato amžių, nuo kurio yra leidžiami seksualiniai santykiai, nuo 14 iki 16 metų; tik penkios valstybės tai reguliuoja kitaip: Airijoje ir Kipre – nuo 17 m., Maltoje ir Turkijoje, Vatikane – nuo 18 m.¹⁸

Įdomu pastebėti, jog nagrinėjant Europos valstybių nacionalinės teisės normas, kurios reglamentuoja santuokinį amžių, t.y. nuo kada valstybės leidžia asmenims sudaryti santuokas, kai kurios Europos valstybės, nors dauguma numato 18 m. amžių tiek moterims, tiek vyrams, skirtingai reguliuoja šį klausimą, t.y. Moldovoje vyrai gali

¹⁴ <http://eeca.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/unfpa%20kosovo%20overview.pdf>

¹⁵ <https://www.unicef.org/sowc06/profiles/marriage.php>

¹⁶ „Vaiko mergaitės apsauga: panaudokime teisę, kad užsibaigtų vaikų, ankstyvos ir priverstinės santuokos ir susiję žmogaus teisių pažeidimai“, 2014, http://www.equalitynow.org/sites/default/files/Protecting_the_Girl_Child.pdf

¹⁷ <http://www.refworld.org/docid/43f5d5184.html>

¹⁸ CAHROM (2015)8 - <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=0900001680651475>

sudaryti santuokas turėdami 18 m., o moterys – 16 m.¹⁹ Didžioji dauguma valstybių taip pat nustato amžių, nuo kurio galima sudaryti santuoką teismo ir/ar tėvų leidimu.

Jungtinėje Karalystėje ankstyvos arba vaikų santuokos yra draudžiamos įstatymu ir yra pripažįstamos priverstinėmis santuokomis. Tai, kad asmuo, sudarydamas santuoką neturi teisinio veiksnio sudaryti ją, yra pripažįstama santuoka sudaryta be sutikimo, ir laikoma priverstine. Tiesa, Jungtinė Karalystė atskiria „priverstinę santuoką“ nuo „sutartos santuokos“. Kai yra „sutarta santuoka“ – šeimos užima svarbią rolę dėl sutuoktinio parinkimo, tačiau abu ketinantys tuoktis asmenys yra laisvi nuspręsti, ar tuoktis su parinktu sutuoktiniu/sutuoktine, ar ne, ir turi lemiamą bei paskutinį žodį dėl santuokos sudarymo, ir gali bet kuriuo tokio susitarimo pasiekimo dėl santuokos sudarymo proceso momentu atsisakyti tokios santuokos²⁰.

Lietuvoje nėra teisės aktų, kurie konkrečiai reglamentuotų ankstyvas ar/ir priverstines santuokas. Toliau tyrime bus analizuojama Lietuvos teisės aktų nuostatos šiuo klausimu, kurie parodys, kad draudimai sudaryti ankstyvas santuokas yra, tačiau šį reiškinį reglamentuoja kelios teisės šakos ir tik netiesiogiai.

III. Ankstyvos santuokos romų bendruomenėje

3.1. Ankstyvos santuokos ir romų kultūrinės tradicijos

Tradicinėse romų bendruomenėse ankstyvos santuokos yra vis dar praktikuojamos²¹. Pastebėtina, kad ankstyvos santuokos, nėra išskirtinai romų tradicija.

Vaikų santuoka – tai praktika, kuri egzistavo ilgus amžius, šiuolaikiniame pasaulyje apibrėžiama kaip formali ar paprotinė sąjunga, kai abi ar viena iš šalių yra mažiau nei 18 m. Tokia praktika vis dar egzistuoja įvairiuose regionuose, kultūrose ir religijose, ir nors poveikį daro abiejų lyčių vaikams, mergaitės patiria neproporcingai didelį poveikį²².

Tokie teisiniai terminai kaip santuokos sudarymo amžius, amžius nuo kurio yra leidžiami seksualiniai santykiai, vaikų santuoka ar priverstinė santuoka Romų tradicinėse bendruomenėse gali turėti turėti visai kitokią reikšmę ir supratimą.

¹⁹ CAHROM (2015)8 -

<https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=0900001680651475>

²⁰ CAHROM (2015)8 -

<https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=0900001680651475>

²¹ CAHROM (2015)8 -

<https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=0900001680651475>

²² Making early marriage in Roma communities a global concern, European Roma and Travelers' Forum, Romani Women Informal Platform "Phenjalipe",

<https://cs.coe.int/team20/cahrom/7th%20cahrom%20plenary%20meeting/item%20004%20-%20ertf%20and%20phenjalipe%20joint%20paper%20making%20early%20marriage%20in%20roma%20communities%20a%20global%20concern.pdf>

Tradicinėse romų bendruomenėse vaikų santuoka yra norma ir tradicijos dalis²³. Šios bendruomenės taip pat teigia, kad tokiu būdu vaikai yra išlaikomi jų bendruomenėje ir tokiu būdu yra stengiamasi užkirsti kelią mišrioms santuokoms²⁴. Visgi, egzistuoja ir visiškai kitokios nuomonės bei praktika neretai kritikuojama pačių romų bendruomenėse, ypač moterų tarpe.

Europos Tarybos publikuotoje 2014-2020 metų strategijoje siekiant moterų ir vaikų padėties tobulinimo, išskiriama, kad romės moterys patiria rasizmo ir diskriminacijos dėl lyties našta, dėl ko yra nustumtos į visuomenės paraštes²⁵.

Viena iš romių moterų rašančių ankstyvų santuokų tema – Alexandra Oprea atkreipia dėmesį, kad Europos Sąjungoje dažnai pasitaiko tvirtinimas, reikalaujantis atsargesnės prieigos, yra „romų kultūros“ kaltinimas ankstyvomis santuokomis. Esminė tokio teiginio prielaida – kad romų kultūra egzistuoja izoliacijoje nuo platesnės visuomenės, kurioje ji veikia. Vis dėl to, kultūros neegzistuoja vakuume: jos nuolat keičiasi ir yra nesibaigiančiame dialoge su valstybe. Be to, valstybės dažnai priskiria ankstyvas santuokas esencialistiniam kultūros suvokimui, atskiriant platesnį socialinį kontekstą, kuriame tokios praktikos egzistuoja. Toks požiūris strategiškai pasitarnauja atleidžiant valstybę nuo kaltės jausmo dėl atmetimo atsakomybės imtis prevencinių priemonių²⁶.

Ankstyvų/vaikų santuokų tradicijos priežastys taip pat yra kildinamos iš tam tikrų istorinių faktų, susijusių su romais. Yra teigiama, kad ankstyvų/vaikų santuokų tradicija atsirado, tada, kai romai dabartinėje Rumunijos teritorijoje (būtent Valachijos ir Moldavijos kunigaikštystėse) buvo laikomi vergais dar XIII ir XXIV amžiuje. Vergija šiose Rumunijos kunigaikštystėse buvo panaikinta tik XIX amžiaus viduryje. Todėl, dėl penkerius amžius trukusios vergijos ir dėl vergo statuso romai buvo atskirti nuo visos visuomenės, kadangi jie buvo laikomi prekėmis. Būdami vergais, romai dažnai patirdavo prievartą ir smurtą, taip pat prievartavimus ir kankinimus. Romų vaikai būdavo atskiriami nuo jų tėvų ir parduodami atskirai, atiduomi atskirai arba mainomi. Todėl, siekdami išvengti vaikų atskyrimo ir atėmimo, romai tėvai stengdavosi kuo anksčiau ištekinti savo dukras²⁷.

Pažymėtina ir tai, jog vaikų santuokos buvo gana plačiai paplitęs reiškinys ikiindustrialinėse visuomenėse visame pasaulyje ir buvo laikomos teisėtomis. Ankstyvos ir priverstinės santuokos kaip socialinis ir kultūrinis reiškinys Europoje išsilaikė iki pat XX amžiaus pradžios, o pietryčių Europoje užtruko dar ilgiau. Taigi, tai nėra išimtinai romų tradicijos dalis.

²³ CAHROM (2015)8 -

<https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=0900001680651475>

²⁴ CAHROM (2015)8 -

<https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=0900001680651475>

²⁵ Strategy on the Advancement of Romani Women and Girls 2014-2020, Council of Europe, 2016, ref. no.: 155214GBR, <https://edoc.coe.int/en/online-resources/6752-brochure-strategie-pour-la-promotion-des-femmes-et-des-filles-roms-en-europe-2014-2020.html>

²⁶ Child Marriage a Cultural Problem, Educational Access a Race Issue? Deconstructing Uni-Dimensional Understanding of Romani Oppression, Alexandra Oprea, 2005 m. liepos 21 d., <http://www.errc.org/article/child-marriage-a-cultural-problem-educational-access-a-race-issue-deconstructing-uni-dimensional-understanding-of-romani-oppression/2295>

²⁷ CAHROM (2015)8 -

<https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=0900001680651475>

Jei dauguma visuomenių, spręsdami dėl santuokos teisėtumo teisine ir moraline prasmėmis, vadovujasi asmens amžiaus kriterijumi, tai tradicinėse romų bendruomenėse, pirmiausiai dėmesys yra skiriamas nekaltybės aspektui, ypatingai mergaičių nekaltybės. Nuotakos nekaltybė pagal romų tradicijas simbolizuoja reproduktyvaus ritualo švarumo principą ir ypatingą pagarbą nuotakos šeimai ir jaunikio šeimai. Būtent šis nekaltybės, ypatingai mergaičių nekaltybės aspektas, kuriam teikiama ypatinga reikšmė tradicinėse romų bendruomenėse, paaiškina, kodėl Europoje vis dar yra romų tautybės tėvų, kurie nusprendžia paimti savo vaikus iš mokyklų, ypatingai dukras, kai jiems sukanka 13 ar 14 metų, o kartais dar net anksčiau²⁸.

Taip pat svarbu pažymėti, jog romų tradicinės bendruomenės nori pačios kontroliuoti tokį ypatingai tarp jaunimo svarbų reiškinį kaip ankstyvas jaunuolių seksualinis gyvenimas. Moderniose visuomenėse šis reiškinys pačių bendruomenių yra nekontroliuojamas, vyksta dažniausiai be jų žinios, be šeimos pritarimo ar palaiminimo, todėl romų bendruomenių požiūriu gali sukelti pavojų abiem jaunuoliams ir pačiai visuomenei. Todėl, tradicinėse romų bendruomenėse seksualinio gyvenimo pradžia yra saugomas ir kontroliuojamas įvykis ir faktas, palaiminamas pačios šeimos paprotiniais ritualais, kurie suteikia tokiai porai paramą ir reiškia poros „apsivalymą“. Dar daugiau, po tokios santuokos, abi jaunuolių šeimos jaučia atsakomybę už naują šeimą ir jos gerovę bei sėkmę, jos turi pareigą ir teisę pagelbėti esant sunkumams šioje naujoje šeimoje, padėti naujam vyrui ir žmonai suprasti vienas kitą ir sutarti vienas su kitu²⁹.

Romų bendruomenėse šeimos reikšmė yra milžiniška. Šeimos samprata yra pakankamai plati ir apima platesnį asmenų ratą, nei paprastai tai yra pripažįstama kitų visuomenių. Kiekvienam romui šeima – tai pagrindinė vertybė, kaip ir vaikas. Suaugęs žmogus yra todėl mažiau reikšmingas romų bendruomenėse. Romas be šeimos yra mažiau gerbiamas visuomenėje, tačiau nėra atskiriamas iš visuomenės, šeimą turintis romas turi daugiau vertinamų vaidmenų romų bendruomenėje³⁰.

Romų tradicinėse bendruomenėse vyrauja monogamija, moterų ir vyrų vaidmenys yra skirtingi, tačiau pabrėžiama, kad nei vyras, nei moteris neturi pranašumo vienas kito atžvilgiu, tų vaidmenų skirtingumą lemia vyrų ir moterų pareigų griežtas pasiskirstymas, ir pripažinimas, kad vyras moters pareigų neturi atlikti, kaip ir atvirkščiai.

Šiuo metu dauguma romų šeimų visoje Europoje po truputį atsisako ankstyvų/vaikų santuokų tradicijos laikymosi, ir taikosi labiau prie modernios visuomenės tradicijų³¹. Yra pažymima, kad paprastai skurdas ir mažas išsilavinimo lygis turi tiesioginę

²⁸ CAHROM (2012) 6 ataskaita apie romų vaikų mokyklų nelankymą Nyderlanduose, Vengrijoje, Ispanijoje, Švedijoje, taip pat CAHROM (2013) 5 ataskaita dėl romų vaikų mokyklų lankymo, ypatingai mergaičių, Suomijoje, Latvijoje, Norvegijoje ir Švedijoje.

²⁹ CAHROM (2015) 8 - <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=0900001680651475>

³⁰ CAHROM (2015) 8 - <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=0900001680651475>

³¹ CAHROM (2015) 8 - <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=0900001680651475>

reikšmę tam, ar romų šeima laikosi šios tradicijos ar ne, kadangi paprastai jos laikomasi yra dar skurdžiose ir mažai išsilavinusiose romų šeimų bendruomenėse.

Kaip pažymi Alexandra Oprea šiuo atveju atkreipia dėmesį į sąveikinį požiūrį ir teigia: „kadangi romės moterys, kurios yra rasės, klasės ir lyties sąveikoje, dėl ko patiria didelę našta, neįmanoma spręsti pirmalaikių santuokų klausimo neįvertinus sąveikos tarp patriarchyto, rasizmo ir ekonominio sluoksnio“. Jos argumentavimo ašis: vaikų santuoka yra produktas kelių tarpusavyje veikiančių faktorių: lyčių vaidmenų romų bendruomenėse, praeityje ir dabartyje valstybės sankcionuoto seksizmo, rasizmo ir ekonominio nestabilumo³².

3.2. Ankstyvųjų santuokų Lietuvos romų bendruomenėje CAHROM ekspertų vertinimas

Oficialios statistikos, kiek romų tautybės asmenų yra sudarę santuokas, būdami nepilnamečiai, nėra. Be to, atsižvelgiant į tai, kad daugybė romų savo santuokų nefiksuoja oficialiu būdu, tokios santuokos greičiausiai apskritai neatsispindi statistikoje.

CAHROM 2014 m. birželio 3-6 dienomis vizito Lietuvoje metu ekspertai pripažino, kad ankstyvos santuokos vis dar yra plačiai paplitusios tarp romų bendruomenių Lietuvoje. Kirtimų gyvenamojoje vietovėje vidutinis santuokinis amžius tarp Kalderash Roma (kotliarų romų) yra 14-16 metų, tarp Lietuvos romų jis yra 16-18 m. Ekspertų nuomone, ankstyvos santuokos buvo ypatingai ginamos ir palaikomos romų vyrų visuomenės lyderių. Nors dvi romės moterys aktyvistės išreiškė stiprų nepitarimą ir prieštaravimą tokiai praktikai, tačiau jų balsas yra sunkiai šeimose girdimas ir pripažįstamas³³.

Šie ekspertai taip pat atkreipė dėmesį į tai, kad romų tautybės moterims ir mergaitėms turėtų būti skiriamas ženkliai didesnis dėmesys, kai yra kuriamos nacionalinės strategijos ir programos ir planai, skirti užtikrinti romų bendruomenės interesus.

Svarbu pažymėti, kad romų kultūrinės tradicijos nėra visur vienodos. Antropologė Aušra Simoniukštytė pažymi, kad negalime kalbėti apie romus kaip apie vieną tautą, išplitusią po visą pasaulį. Yra tam tikras bendras lingvistinis, kultūrinis pagrindas, kuris daro romus atpažįstamus įvairiose šalyse. Tačiau, kaip teigia dr. Vita Kontvainė, „romų grupės paprastai turi daugiau panašumų su daugumos visuomene šalyje, kurioje gyvena, nei su kitose šalyse gyvenančiais romais.“³⁴

Antropologė taip pat teigia, kad apskritai, romų bendruomenėje vyrauja patriarchalinės normos, moterys turi paklusti vyrams ir užima žemesnę padėtį. Prieš keletą metų Lietuvoje viešėjusi garsi Olandijos Sinti romų lyderė Lalla Weiss per susitikimą su romais Romų visuomenės centre yra pareiškusi, kad jų situacija nepasikeis į gera, kol nepasikeis pačių romių moterų padėtis romų visuomenėje. Ji

³² Child Marriage a Cultural Problem, Educational Access a Race Issue? Deconstructing Uni-Dimensional Understanding of Romani Oppression, Alexandra Oprea, 2005 m. liepos 21 d., <http://www.errc.org/article/child-marriage-a-cultural-problem-educational-access-a-race-issue-deconstructing-uni-dimensional-understanding-of-romani-oppression/2295>

³³ CAHROM (2014)11 – <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016801e8e4a>

³⁴ <http://manoteises.lt/straipsnis/antropologe-romu-paprotines-teises-kaita-priklausu-nuo-visuomenes-pozicijos-romus/>

mano, kad akivaizdu, kad romų bendruomenė taip pat turi keistis, modernėti, juk ji yra mūsų visuomenės ir joje vykstančių permainų dalis. Tačiau, kaip jau minėjau, jei romai gyvena priešiškoje aplinkoje, jie yra labiau linkę laikytis savo tradicijų, kurios kartais kaip koks inkaras laiko bendruomenę vietoje ir neleidžia jai judėti į priekį. Pavyzdžiui, paprotys anksti ištekinti mergaites, kurios dėl to nebaigia mokslų, tampa nekonkurencingos darbo rinkoje, dėl išsilavinimo trūkumo negali suteikti tinkamos socialinės ar intelektualinės paramos savo vaikams, kurie vėlgi anksti pasitraukia iš mokyklos, ir taip sukasi tos pačios problemos iš kartos į kartą³⁵.

IV. Ankstyvosios santuokos Lietuvos nacionalinės teisės kontekste

Lietuvos Respublikos Konstitucija (toliau – Konstitucija) – pagrindinis šalies įstatymas, kuriame galime rasti ne vieną teisės normą, susijusią su nagrinėjama ankstyvų santuokų tema, o santuokos pagrindinius principus, santuokinį amžių įtvirtina Lietuvos Respublikos Civilinio kodekso normos (toliau – Civilinis kodeksas).

Konstitucijos 29 str. įtvirtintas nediskriminacijos principas teigia, kad žmogaus teisių negalima varžyti ir teikti jam privilegijų dėl jo lyties, rasės, tautybės, kalbos, kilmės, socialinės padėties, tikėjimo, įsitikinimų ar pažiūrų pagrindu.

Konstitucija numato, jog santuoka sudaroma laisvu vyro ir moters sutarimu. Valstybė registruoja santuoką, gimimą ir mirtį. Valstybė pripažįsta ir bažnytinę santuokos registraciją. Taip pat numato, kad sutuoktinių teisės šeimoje lygios (38 str.)

Konstitucijos 39 str. įtvirtinta nepilnamečių vaikų teisių gynimą ir apsaugą įstatymu.

Konstitucijoje taip pat yra numatytas asmenų privalomo mokymosi amžius, t.y. įtvirtinta, kad asmenims iki 16 metų mokslas privalomas (41 str.).

Taigi, galime teigti, kad nors Konstitucija nenumato priverstinės santuokos sąvokos, tačiau aiškiai reglamentuoja santuokos sudarymo laisvanoriškumą, bei tai, kad santuokas valstybė privalomai registruoja, taip pat, kad valstybė registruoja bažnytines santuokas.

Lietuvos Respublikos moterų ir vyrų lygių galimybių įstatymo paskirtis užtikrinti, kad būtų įgyvendintos Lietuvos Respublikos Konstitucijoje įtvirtintos moterų ir vyrų lygios teisės, bei uždrausti bet kokią diskriminaciją dėl asmens lyties, ypač kai tai susiję su šeimine ar santuokine padėtimi. Šio įstatymo veikimo sritis neapima šeimos ir privataus gyvenimo, tačiau įtvirtina nediskriminavimo principo įgyvendinimą apsaugą ir kontrolės mechanizmą viešosiose srityse, įskaitant švietimo įstaigose.

Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas skirtas išimtinai vaiko teisių apsaugai, kurio 2 str. numato, kad *vaikas* yra žmogus iki 18 metų, išskyrus atvejus, kai Lietuvos Respublikos įstatymuose nustatyta kitaip.

Šio įstatymo 4 str. numato, kad vaiko teises pirmiausia privalo užtikrinti tėvai ir kiti teisėti vaiko atstovai.

³⁵ <http://manoteises.lt/straipsnis/antropologe-romu-paprotines-teises-kaita-priklausu-nuo-visuomenes-poziurio-romus/>

Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo 35 str. numato, kad vaikams mokslas iki 16 m. yra privalomas, atsižvelgdami į vaiko amžių ir jo išsilavinimo lygį, tėvai arba kiti teisėti vaiko atstovai turi teisę parinkti švietimo įstaigą, mokymosi formą bei metodus pagal vaiko protines ir fizines galias, įsitikinimus bei gabumus. Sprendžiant šį klausimą, atsižvelgiama į vaiko nuomonę.

Tėvai ir kiti teisėti vaiko atstovai privalo sudaryti sąlygas vaikui įgyti privalomą išsilavinimą arba galimybę mokytis iki 16 metų. Asmenys, nevykdantys šio reikalavimo, atsako įstatymų nustatyta tvarka.

Taigi, iš šiame įstatyme įtvirtintų nuostatų, yra aišku, kad tėvai ir teisėti atstovai pirmiausia turi užtikrinti ir rūpintis, kad vaikas iki 16 m. įgytų privalomą išsilavinimą.

Šis įstatymas taip pat nurodo, kieno yra atsakomybė ir kas turi dėti pastangas, kad visi vaikai gautų privalomą išsilavinimą – 37 str. numato, kad mokymo įstaigos privalo informuoti tėvus, kitus teisėtus vaiko atstovus, vaiko teisių apsaugos ir kitas institucijas apie vaikus, vengiančius privalomo mokslo, ir kartu imtis priemonių, kurios skatintų vaikus nuolat lankyti mokyklą, mažintų moksleivių, palikusių mokyklą, skaičių.

Įstatymo 39 str. numato, kad vaikas, turėdamas 16 metų, nenorintis ar nesugebantis tęsti mokslo, gali dirbti.

Pastebėtina, kad šiuo metu pagrindinis darbo krūvis, užtikrinant vaiko teisę į mokslą, tenka mokyklai ir joje dirbančiam socialiniam pedagogui, taip pat mokykloje veikiančiai vaiko gerovės komisijai (LR Švietimo ir mokslo ministerija, 2004; 2011)³⁶

Švietimo įstatymo nuostatos taip pat numato pareigą mokytis iki 16 m., o vaikų tėvams ir teisėtiems atstovams – pareigą užtikrinti vaiko parengimą mokyklai, jo mokymąsi pagal priešmokyklinio, pradinio ir pagrindinio ugdymo programas iki 16 metų.

Apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymu siekiama ginti asmenis nuo smurto artimoje aplinkoje, kuris dėl jo žalos visuomenei priskiriamas prie visuomeninę reikšmę turinčių veikų, greitai reaguoti į iškilusią grėsmę, imtis prevencijos priemonių, taikyti apsaugos priemonės ir teikti tinkamą pagalbą. Smurtas artimoje aplinkoje yra žmogaus teisių ir laisvių pažeidimas.

Artima aplinka yra pripažįstama aplinka, kurią sudaro asmenys, siejami arba praeityje sieti santuokiniais, partnerystės, svainystės ar kitais artimais ryšiais, taip pat asmenys, kartu gyvenantys ir tvarkantys bendrą ūkį. **Smurtas** – veikimu ar neveikimu asmeniui daromas tyčinis fizinis, psichinis, seksualinis, ekonominis ar kitas poveikis, dėl kurio asmuo patiria fizinę, materialinę ar neturtinę žalą. (šio įstatymo 2 str.).

Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 2.5 str. numato, kad fizinis asmuo gali savo veiksmais įgyti civilines teise ir sukurti civilines pareigas, kai asmuo visiškai sulaukia pilnametystės, t.y. kai jam sueina aštuoniolika metų.

Tais atvejais, kai įstatymai leidžia fiziniam asmeniui sudaryti santuoką anksčiau, nei sueis aštuoniolika metų, asmuo kuriam nėra suejęs šis amžius, įgyja visišką civilinį veiksnumą nuo santuokos sudarymo momento. Jeigu vėliau ši santuoka nutraukiama

³⁶ http://www.lygybe.lt/data/public/uploads/2016/02/romu-vaikai-svietimo-sistemoje_vilniaus-ir-ukmerges-savivaldybiu-atvejai.pdf

ar pripažįstama negaliojančia dėl priežasčių, nesusijusių su santuokiniu amžiumi, nepilnametis įgyto visiško veiksnio nenustoja.

Civilinio kodekso 2.9 str. numato, kad nepilnametis, sulaukęs šešiolikos metų, jo tėvų, globėjų ar rūpintojų ar jo paties pareiškimu gali būti teismo tvarka pripažintas visiškai veiksniu – emancipuotas, jeigu yra pakankamas pagrindas leisti jam savarankiškai įgyvendinti visas civilines teises ar vykdyti pareigas. Visais atvejais, kad nepilnametis būtų pripažintas visiškai veiksniu, reikalingas paties nepilnamečio sutikimas.

Lietuvoje valstybė privalomai registruoja tiek santuokos sudarymą, tiek nutraukimą (CK 2.18 str.).

Civilinis kodeksas pateikia santuokos apibrėžimą, kuris numato, kad santuoka tai įstatymų nustatyta tvarka įformintas savanoriškas vyro ir moters susitarimas sukurti šeimos teisinius santykius (CK 3.7 str.). Įstatymas taip pat reglamentuoja ir susitarimą tuoktis – sužadėtuves – tai susitarimas, kuris gali būti sudarytas žodžiu ir raštu, tačiau kuris neįpareigoja ir negali būti įgyvendintas prievarta. Paduotas nustatytos formos prašymas civilinės metrikacijos skyriui įregistruoti santuoką yra viešas susitarimas tuoktis, t.y. viešos sužadėtušės (CK 3.8 str.).

Civilinio kodekso šeimos teisinių santykių knyga numato, kad santuoka sudaroma laisva vyro ir moters valia, kad bet koks grąšinimas, prievarta, apgaulė ar kitokie valios trūkumai yra pagrindas santuoką pripažinti negaliojančia (CK 3.13 str.).

Civilinis kodeksas taip pat numato santuokinį amžių (3.14 str.) – santuoką leidžiama sudaryti asmenims, kurie santuokos sudarymo dieną yra aštuoniolikos metų. Tačiau yra šios bendros taisyklės išimtys, t.y.:

- Asmens, kuris nori tuoktis, bet neturi aštuoniolikos metų, prašymu teismas gali sumažinti tokio asmens santuokinį amžių, bet ne daugiau kaip dvejais metais, t.y. gali būti teismo leista susituokti turint ne mažiau kaip šešiolika metų;
- Nėštumo atveju, teismas gali leisti tuoktis asmeniui, nesulaukusiam šešiolikos metų.

Teismai, sprenddami klausimą dėl santuokinio amžiaus sumažinimo, turi teismo posėdyje išklausti norinčio tuoktis nepilnamečio tėvų, globėjų ar rūpintojų nuomonę ir atsižvelgti į norinčio tuoktis asmens psichinę bei psichologinę būklę, turtinę padėtį ir svarbias priežastis, dėl kurių būtina sumažinti santuokinį amžių. Nėštumas yra svarbi priežastis sumažinti santuokinį amžių.

Įstatymas taip pat numato, kad sudaręs santuoką asmuo ir jos įstatymų tvarka nenutraukęs, kitos santuokos sudaryti negali (3.16 str.).

Santuoka baigiasi, kai vienas sutuoktinis miršta arba santuoka nutraukiama įstatymų nustatyta tvarka. Santuoka yra nutraukiama teismine tvarka abiejų sutuoktinių bendru sutarimu, vieno sutuoktinio prašymu arba dėl sutuoktinių (sutuoktinio kaltės) (CK 3.49 str.). Taigi, iš esmės santuoka gali būti nutraukta tik teismo sprendimu.

Svarbu pažymėti, jog valstybė taip pat įstatymu reguliuoja ir numato baudžiamąją atsakomybę už seksualinius santykius su asmenimis, kurie neturi įstatymo nustatyto amžiaus, tačiau nereglamentuoja atsakomybės už asmens privertimą sudaryti santuoką.

Pažymėtina, kad Baudžiamasis kodeksas numato tokį nusikalimą - žmogaus veiksmų laisvės varžymas, kuris užtraukia baudžiamąją atsakomybę tam, kas reikalavo iš

žmogaus atlikti neteisėtus veiksmus ar susilaikyti nuo teisėtų veiksmų atlikimo, ar kitaip elgtis pagal kaltininko nurodymą panaudodamas psichinę prievartą nukentėjusiam asmeniui ar jo artimiesiems³⁷.

Galima daryti išvadą, kad šis nusikaltimas galėtų būti laikomas draudimu ir baudžiamosios atsakomybės taikymu už priverstinę santuoką, nors tiesiogiai straipsnio dispozicijoje terminas priverstinė santuoka nėra minimas.

Šiame kontekste atkreiptinas dėmesys į tai, kad LR baudžiamasis kodeksas numato, kad amžius, nuo kurio gali būti pritaikyta baudžiamoji atsakomybė yra šešiolika metų (BK 13 str.).

Tačiau už tokius nusikaltimus, kaip išžaginimas, seksualinis prievartavimas baudžiamoji atsakomybė atsiranda asmenims, sulaukusiems keturiolikos metų amžiaus (BK 13 str.).

Baudžiamojo kodekso 151¹ str. numato baudžiamąją atsakomybę pilnamečiams asmenims, jei jie lytiškai santykiauja ar kitaip tenkina lytinę aistrą su jaunesniu nei šešiolikos metų asmeniu. Tas pats straipsnis numato vertinamojo pobūdžio aplinkybę, kai tokie seksualiniai veiksmai su jaunesniu nei 16 m. asmeniu nebūtų laikomi nusikaltimu, t.y. tada, kai tarp veiksmų dalyvių nėra didelio amžiaus, dvasinės ir fizinės brandos skirtumo.

Baudžiamasis kodeksas taip pat numato tokias nusikalstamas veikas, kaip jaunesnio nei šešiolikos metų asmens viliojimas, bei jaunesnio nei šešiolikos metų asmens tvirkinimas (BK 152² str., ir 153 str.). Pažymėtina, kad abiejų nusikaltimų turinys apibrėžtas gana plačiai: BK 152² str. numatyta baudžiamoji atsakomybė pilnamečiam asmeniui, pasiūliusiam jaunesniam negu šešiolikos metų asmeniui susitikti siekdamas lytiškai santykiauti ar kitaip tenkinti lytinę aistrą arba jį išnaudoti pornografinėi produkcijai gaminti, jeigu po šio pasiūlymo ėmėsi konkrečių veiksmų, kad susitikimas įvyktų; BK 153 str. – bet kuriam asmeniui, kas atliko jaunesnio negu šešiolikos metų asmens tvirkinimo veiksmus.

Taigi, galime teigti, kad seksualiniai santykiai pilnamečių asmenų valstybės yra leidžiami tik su šešiolikos metų sulaukusiais nepilnamečiais. Asmuo, sulaukęs šešiolikos amžiaus yra pripažįstamas galintis išreikšti ir duoti savo sutikimą dėl seksualinių santykių. Priverstinės santuokos gali būti laikomos negaliojančiomis, tačiau už privertimą tuoktis baudžiamoji atsakomybė tiesiogiai nėra numatyta.

V. Ankstyvų santuokų paplitimas Lietuvoje

Pagal oficialią Lietuvos statistiką, Lietuvoje per 2016 metus iš viso 87 vyrai, kurie yra 15-19 m. amžiaus, sudarė santuokas, ir net 455 moterys, kurios yra 15-19 m. amžiaus, sudarė santuoką³⁸. Įdomu taip pat pabrėžti, kad per 2016 m. viena moteris sudarė santuoką, būdama iki 15 m., ir nei vienas vyras, 23 moterys sudarė santuokas, būdamos iki 16 m., ir nei vienas vyras tokio amžiaus, 32 moterys, – būdamos iki 17 m., amžiaus, ir 4 vyrai tokio amžiaus, 147 moterys, kurioms yra iki 18 m., ir 28 vyrai,

³⁷ Baudžiamojo kodekso 148 str.

³⁸ <http://osp.stat.gov.lt/web/guest/statistiniu-rodikliu-analize?portletFormName=visualization&hash=8c951101-57f2-46e7-a457-95942286409c>

būdami iki 18 m. amžiaus, 246 moterys iki 19 m. amžiaus, ir 55 vyrai iki 19 m. amžiaus³⁹.

Kiek iš aukščiau pateiktų duomenų sudaro romų tautybės asmenys, oficiali statistika nepateikia, tokie duomenys asmenų tautybės pagrindu Lietuvoje nėra renkami.

VI. Romų tautybės asmenų padėtis Lietuvoje

2011 m. gyventojų ir būstų surašymo duomenimis, Lietuvoje gyveno 2115 romų tautybės žmonių. Nuo 1989 m. romų šalyje tolygiai mažėja. 1989 m. Lietuvoje gyveno 2718 romų tautybės žmonių, 2001 m. – 2571.

2011 m. duomenimis 18 proc. romų gyveno miestuose, 19 proc. – kaimo vietovėse. Daugiausia romų gyveno Vilniaus (38 proc./814 asmenų), Kauno (23 proc./482 asmenys), Šiaulių (11 proc./224 asmenys), Marijampolės (10 proc./214 asmenų) ir Panevėžio (7 proc./145 asmenys) apskrityse.

Romų tautinės mažumos amžiaus struktūra yra išskirtinė visos šalies kontekste - šioje grupėje itin didelę dalį – net 49 proc. visų romų tautybės asmenų sudaro vaikai ir jaunimas iki 20 metų. Bendrame Lietuvos gyventojų skaičiuje vaikai ir jaunimas (0-19 metų) sudaro 22 proc. visų Lietuvos gyventojų.

Lietuvos romų grupėje kiek didesnę dalį sudaro moterys nei vyrai: 1014 vyrai, 1101 moterys. Ryškūs pasiskirstymo pagal lytį netolygumai matomi 30 m. ir vyresnių romų grupėje – čia moterys sudaro 57 proc., vyrai – 43 proc. Lietuvos romų.

2001 m. ir 2011 m. gyventojų ir būstų surašymų duomenys atskleidė svarbius išsilavinimo pokyčius – 2011 m. romų tautybės žmonių išsilavinimas pastebimai augo. Kelis kartus sumažėjo neraštingų ir nebaigusių pradinės mokyklos asmenų (2001 m. – 26 proc., 2011 m. – 10 proc.), išaugo pradinį išsilavinimą turinčių romų dalis (2001 m. – 31 proc.; 2011 m. – 42 proc.), taip pat daugėjo pagrindinį išsilavinimą turinčių žmonių (2001 m. – 15 proc.; 2011 m. – 29 proc). Tačiau buvo pastebėtas vidurinį ir aukštąjį išsilavinimą įgijusių asmenų skaičiaus mažėjimas (vidurinio išsilavinimo: 2001 m. – 22 proc.; 2011 m. – 16 proc.; aukštojo išsilavinimo: 2001 m. – 4 proc., 2011 m. – 2 proc.).

Romų vaikų išsilavinimas 2001-2015 m. pastebimai keitėsi – neraštingumas ir nebaigtas pradinis išsilavinimas šioje amžiaus grupėje mažėjo 39 proc. (2001 m. – 47 proc., 2011 m. – 11 proc., 2015 m. – 8 proc.), daugėjo pagrindinį išsilavinimą įgijusių asmenų nuo 7 iki 27 proc. 2011 m. romų vaikų (10-19 m.) išsilavinimas nuo bendraamžių vaikų visoje Lietuvoje ryškiau skyrėsi tik įgyjant vidurinį išsilavinimą.

Antropologės Aušros Simoniukštytės tyrimų duomenimis, Lietuvoje gyvenantys romai priklauso trims skirtingoms romų grupėms, vadinamosioms nacijoms. 1) Istorinė ir pati gausiausia Lietuvos romų etninė grupė save vadina litovska (litovicka, litoucka) roma (Lietuvos romai), jai dėl gyvenimo būdo, paprotinės teisės normų bei vartojamo dialekto panašumo taip pat priskirtini Vilniaus krašto romai, save vadinantys pölska roma (Lenkijos romai); 2) pasienio su Latvija srityse gyvena

³⁹ <http://osp.stat.gov.lt/web/guest/statistiniu-rodikliu-analize?portletFormName=visualization&hash=96d65fe2-fd4c-4f7f-b5f6-79bb99515db0>

lotfitka roma ir 3) kotliārai. Litovska romą ir lotfitka romą yra katalikai, o po karo iš Moldavijos atvykę kotliārai – stačiatikiai⁴⁰. Taip pat, yra keletas lovari roma šeimų.

VII. Santuokos romų bendruomenėje Lietuvoje: apklausų apibendrinimas

Kadangi trūksta rašytinės informacijos šaltinių apie ankstyvasias santuokas Lietuvoje, santuokos sudarymo būdus, santuokinį amžių romų bendruomenėje ar romų požiūrį į ankstyvasias santuokas, atliekant šį tyrimą, tyrimo autorės mėgino surinkti skirtingas ekspertų nuomones apie ankstyvasias santuokas Lietuvoje ir ankstyvasias santuokas romų bendruomenėje.

Apklausa buvo organizuojama 2017 m. vasario-balandžio mėnesiais. Dalis apklausų vyko telefonu, dalis – tiesiogiai. Visi romų bendruomenės atstovai apklausti žodžiu bendraujant tiesiogiai.

Romų bendruomenė Lietuvoje nėra homogeniška. Kaip jau buvo rašyta kitame tyrimo skyriuje, Lietuvoje egzistuoja kelios romų bendruomenių grupės, kurių tradicijos yra istoriškai susiformavusios skirtingos, asmenys paprastai kalba skirtingais romų kalbos dialektais ir išpažįsta skirtingas religijas. Dėl to, siekiant suprasti, kaip sudaroma santuoka romų bendruomenėje, kokie reikalavimai keliami santuokiniam amžiui ir kaip įvyksta santuokos procesas, apklausti skirtingų romų bendruomenių atstovai. Apklausti iš viso 5 romų tautybės asmenys (3 moterys, 2 vyrai), iš jų – 3 romai gyvenantys Vilniaus mieste, 1 – Šiaulių ir 1 – iš Panevėžio. Apklausti du lietuvių romai (arba litovska, litovicka, litoucka roma), viena romė prisistatė kaip priklausanti „ruska roma“ grupei, 2 apklausti romai priskiria save romų kalderash (kotliarų / kotliārų romų grupei), vienas iš jų save laiko pusiau kalderash (kotliarų), pusiau lovarių kilmės.

Nors CAHROM ekspertai rekomenduoja vadinti oficialiai neįregistruotą santuoką – „sąjunga“, šio tyrimo rėmuose pasirinktas naudoti „santuokos“ terminas, nes būtent taip oficialiai neįregistruotą santuoką sudarytą romų bendruomenėje vadina romai.

Santuoka romų bendruomenėje – dviejų asmenų (moters ir vyro) sąjunga, siekiant sukurti šeimą, kai santuokos sudarymas vyksta bendruomenėje arba jauni asmenys nusprendžia pabėgti ir jų santykis laikomas santuoka. Pirmuoju atveju santuokos sudaromos tėvams sutarus esant besituokiančių asmenų sutikimui, arba kai kuriais atvejais, jos gali būti priverstinės – vykstančios dėl bendruomenės ar šeimos narių spaudimo.

⁴⁰ Lietuvos romai: tarp istorijos ir atminties. Aušra. Simoniukštytė. LIETUVOS ETNOLOGIJA: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos. 2006, 6(15), 123-154. <http://etalpykla.lituanistikadb.lt/fedora/get/LT-LDB-0001:J.04~2007~1367163336688/DS.002.0.01.ARTIC>

7.1. Santuokinis amžius ir nekaltybė

Santuokiniam amžiui vieno aiškaus reikalavimo romų bendruomenėje nėra ir jis dažniausiai siejamas su jaunų asmenų, ypatingai merginų nekaltybe. Nekaltybė siejama su garbės išsaugojimu.

Apklausti romų bendruomenės atstovai teigia, kad santuokinis vaikų amžius priklauso nuo tėvų sprendimo, taip pat kiekvieno vaiko subrendimo lygio arba pačių asmenų ankstyvo noro sukurti šeimą. Seksualinis gyvenimas be santuokos nėra įmanomas, todėl jeigu jis prasideda, asmenys laikomi susituokę⁴¹. Santuokinis amžius skiriasi – atskiri romų atstovai mini, kad asmenys tuokiasi nuo 13-14⁴² metų, 14-15⁴³ metų arba 16-18⁴⁴ metų, kartais – ir gerokai vėlesniame amžiuje, tačiau pasitaiko, kai tėvai nusprendžia sutuokti 12-kos metų vaikus⁴⁵.

Santuokinis amžius dažnai siejamas su nekaltybės išsaugojimu. Reikalaujama, kad mergina būtų skaisti ir jos nekaltybės įrodymas yra kaip vienas santuokos sudarymo įrodymų⁴⁶. Kadangi nekaltybės išsaugojimas siejamas su savo ir šeimos garbės išsaugojimu, jei moteris teka pirmą kartą, yra buvę atvejų, kad ji būdama ir 40 metų yra išsaugojusi nekaltybę⁴⁷.

Kitas respondentas paminėjo, kad santuoka sudaroma kai kuriais atvejais anksčiau nei 18-kos metų, siekiant išsaugoti nekaltybę, merginos garbę ir taip pat norint surasti savo vaikams geriausią vyrą arba žmoną, su kuriais galėtų gyventi visą gyvenimą. Jeigu yra žinoma apie galimą itin gerbiamą vaikiną ar merginą, tai tėvai nenori, kad jų vaikas vėliau netektų galimybes turėti geriausią įmanomą sutuoktinį⁴⁸.

Nekaltybės įrodymas – tam tikras ritualas santuokos sudarymo ir vestuvių šventės metu. Vykstant vestuvių šventei, jaunieji palieka erdvę, kurioje švenčiama, atliekamas lytinis aktas. Po lytinio akto, jaunieji sugrįžta parodo svečiams krauju suteptą paklodę, kaip įrodymą, jog mergina yra išsaugojusi nekaltybę⁴⁹.

Jeigu vestuvių metu negali įrodyti, kad mergina buvo skaisti, sužinoma, jog ji turėjo lytinių santykių, tai užtraukia gėdą visai šeimai ir pačiai merginai⁵⁰. Tokiu atveju, vestuvių metu jaunikio tėvai turi priimti sprendimą, ar jie laikys santuoką galiojančia ir priims jaunąją į naująją šeimą, respondentės teigimu, dažniausiai mergina priimama į šeimą ir santuoka laikoma sudaryta, tačiau gali vėliau dėl to turėti itin didelių sunkumų gyvenime⁵¹. Kartais tokiu atveju santuoka laikoma neįvykusia, o merginos šeima turi grąžinti jaunojo šeimai visas su vestuvių organizavimu susijusias išlaidas⁵².

⁴¹ AST-RB1-M-2.1.

⁴² AST-RB3-M-1.3.

⁴³ AST-RB4-V-1.1.

⁴⁴ AST-RB5-V-1.3.

⁴⁵ AST-RB4-V-1.1., AST-RB2-M-3.2.

⁴⁶ AST-RB4-V-1.1., AST-RB5-V-1.3.

⁴⁷ AST-RB5-V-1.3.

⁴⁸ AST-RB5-V-1.3.

⁴⁹ AST-RB4-V-1.1., AST-RB3-M-1.3.

⁵⁰ AST-RB3-M-1.3., AST-RB4-V-1.1.

⁵¹ AST-RB3-M-1.3.

⁵² AST-RB4-V-1.1.

7.2. Santuokos sudarymas ir įtvirtinimas

Tarp skirtingų romų grupių egzistuoja šiek tiek skirtingos santuokos sudarymo tradicijos. Nei vienas iš tradicinių būdų neapima santuokos įtvirtinimo formaliu būdu, tai yra santuokos įregistravimo civilinėje metrikacijoje. Tikrąją santuoką romų bendruomenėje laikomas santuokos fiksavimas romų bendruomenėje. Oficialiai sudaryta santuoka nebūtinai laikoma santuoka romų bendruomenėje, jei ceremonija bendruomenėje nevyko⁵³.

Pasak romų atstovų oficiali registracija nebūtina, tačiau gali būti siekiama įregistruoti santuoką, siekiant susitvarkyti kitus oficialius dokumentus⁵⁴ (kartais – ir po daug metų nuo santuokos sudarymo bendruomenėje), arba suteikti santuokos ceremonijai papildomo šventiškumo⁵⁵. Kai kuriais atvejais santuoka registruojama bažnyčioje, bet kaip paminėjo romų bendruomenės atstovas, romams – priesaika prieš Dievą yra priesaika visam gyvenimui, todėl šeimos raginamos įvertinti, ar jauname amžiuje asmenys yra pasiruošę prisiekti Dievo akivaizdoje⁵⁶.

Beveik visi romų bendruomenės atstovai išskyrė du santuokos sudarymo romų bendruomenėje būdus:

1. Atvejai, kai vyksta susitarimai tarp besituokiančiųjų asmenų tėvų ir sutarus dėl santuokos rengiamos vestuvės;
2. Atvejai, kai jaunuoliai pabėga nuo savo šeimos arba kai asmenys tiesiog kartu apsigyvena net ir ne pirmos santuokos atveju – abiems atvejais laikoma, kad buvo sudaryta santuoka.

Abu santuokos sudarymo būdai šiame tyrime bus aprašomi detaliau.

7.2.1. Santuoka būsimų sutuoktinių šeimų sutarimu

Santuokos sudarymas dažniausiai laikomas dideliu įvykiu visai šeimai ir platesnei bendruomenei.

Paprastai santuoka sudaroma sutarus tėvams, kai kuriais atvejais dalyvaujant ir kitiems giminei⁵⁷. Pirmiausiai, tėvai savo sūnui ieško merginos, kuri pati ir jos šeima būtų laikoma geros reputacijos, būtina sąlyga – merginos nekaltybė. Ypatingas dėmesys skiriamas šiam santuokos sudarymo etapui, kai mąstoma, kaip susipažinti su šeima ir tai yra laikoma ritualu, apie kurį yra kuriamos dainos ir istorijos⁵⁸.

Tokiu atveju paprastai, vaikinų tėvai ir/ar giminės vyksta pas merginos tėvus tartis dėl santuokos sudarymo⁵⁹, prašyti merginos rankos, vyksta derybos, toks susitarimas egzistuoja visose apklaustose romų grupėse. Vienas respondentas pažymėjo, kad tokios apsilankymo tikslas – susipažinti geriau su šeima, išsiaiškinti, ar būsimiems

⁵³ AST-RB5-V-1.3.

⁵⁴ AST-RB4-V-1.1., AST-RB3-M-1.3., AST-RB5-V-1.3.

⁵⁵ AST-RB4-V-1.1.

⁵⁶ AST-RB5-V-1.3.

⁵⁷ AST-RB1-M-2.1., AST-RB2-M-3.2., AST-RB3-M-1.3., AST-RB4-V-1.1., AST-RB5-V-1.3.

⁵⁸ AST-RB5-V-1.3.

⁵⁹ AST-RB1-M-2.1., AST-RB3-M-1.3., AST-RB4-V-1.1., AST-RB5-V-1.3.

jauniesiems ji tinkama, tuo pačiu atsiklausinama jaunujų ar jie vienas kitam patinka, tačiau jaunieji derybose nedalyvauja⁶⁰.

Kaip teigia vienas atstovas, pirmiausiai viena šeima stengiasi padaryti įspūdį kitai šeimai – vežamos dovanos, vaišės, mėginama susipažinti, vyksta derybos ir norima sutarti dėl santuokos sąlygų. Kalderash grupėje, išskiriama, kad yra nepadoru derybų metu prašyti atvesti parodyti merginą, tačiau merginos tėvai, nors dažniausiai pažįsta vaikiną, gali prašyti leisti susipažinti su juo. Tuo tarpu merginai atvežamos dovanos, drabužiai, papuošalai, kuriuos apsirengusi mergina gali pasirodyti vaikino šeimai⁶¹.

Kalderash romų grupėje derybos užbaigiamos, kai merginos šeima pasak respondentės „išperka jaunąją auksinėmis monetomis“⁶², kurios jeigu šeimos gyvenimas klostosi gerai, vėliau gražinamos vyro šeimai. Jeigu vyksta skyrybos dėl vyro kaltės, jo neištikimybės, auksines monetas turi sumokėti merginos šeima už merginos garbę⁶³. Kito respondento nuomone auksinių monetų sumokėjimas negali būti laikomas išpirkimu ar dukros pardavimu, tai yra ritualas, kuriuo pagerbiamas pats susitarimas ir taip išreiškiama pagarba merginai sumokant auksinėmis monetomis ar kitais daiktais, tačiau ne pinigais. Jis išskiria, kad kai kuriais atvejais, jei vaikino šeima neturi auksinių monetų, jas ritualui atlikti prie kitų žmonių gali slapčia paskolinti ir merginos tėvai, tačiau negali būti mokami įprastiniai pinigai, kurie kartais naudojami kitose romų bendruomenėse⁶⁴. Pasak vieno respondento derybos baigiamos tada, kai pakeliamos simbolinės šampano taurės, pirmiausiai šampano atsigeriant merginos tėvui, tada vaikino tėvui⁶⁵.

Po susitarimo organizuojamos vestuvės, jeigu šeima gyvena tabore, kviečiama visa bendruomenė, jeigu ne – siunčiami kvietimai⁶⁶. Kai kuriais atvejais vestuvės filmuojamos, tai būna papildomas santuokos įrodymas⁶⁷. Tačiau pagrindiniu įrodymu laikoma jaunosios nekaltybė, kuri įrodoma vestuvių metu, parodant svečiams krauju suteptą baltą paklodę⁶⁸. Toks ritualas egzistuoja tiek lietuvių romų, tiek kalderash romų bendruomenėse. Kitą dieną kalderash bendruomenėje susituokusi moteris turi būti aprenčiama suaugusioms moterims būdingais drabužiais – dėvėti ilgą sijoną ir į plaukus įrišamą skarą, kurią privalo nešioti visą savo gyvenimą. Pasak kalderash romų atstovo, skaros ryšėjimas plaukuose parodo, kad ji yra ištekėjusi už vyro, ir taip išreiškia jam savo pagarbą ir tai yra laikoma jos jėga. Šiuolaikinėje visuomenėje, kartais skara ryšima įvairiais būdais, kartais jos nesimato, tai laikoma nepagarba ir stengiamasi griežtai laikytis šios tradicijos⁶⁹. Lietuvių romų bendruomenės tarpe, ištekėjusioms moterims nėra reikalavimo ryšėti skarą, tačiau pageidautina, kad moterys dėvėtų sijonus žemiau kelių ir nedėvėtų kelnių viešumoje. Pasak respondentės, kai kurios merginos dėvi tik sijonus nesusituokusios, nuo paauglystės ar 18 metų. Kelnių dėvėjimas laikomas nepagarba vyresniems, tačiau egzistuoja tam tikros išimtys – kelnes galima dėvėti namuose, einant į darbą, tačiau pageidaujama,

⁶⁰ AST-RB5-V-1.3.

⁶¹ AST-RB5-V-1.3.

⁶² AST-RB3-M-1.3.

⁶³ AST-RB3-M-1.3.

⁶⁴ AST-RB5-V-1.3.

⁶⁵ AST-RB5-V-1.3.

⁶⁶ AST-RB5-V-1.3.

⁶⁷ AST-RB3-M-1.3.

⁶⁸ AST-RB4-V-1.1., AST-RB3-M-1.3., AST-RB5-V-1.3.

⁶⁹ AST-RB5-V-1.3.

kad viešumoje moterys dėvėtų sijonus, vis dėlto, kai kurios lietuvių romų moterys šio reikalavimo nesilaiko ir dėvi kelnes net ir viešumoje⁷⁰.

Pačios vestuvės dažniausiai vyksta dvi dienas⁷¹, pirmoji vestuvių diena vyksta paprastai vaikinų tėvų namuose arba kitoje vietoje, antroji – jaunosios tėvų namuose. Trečiąją dieną gali būti tęsiama šventė, kai lankomi kviečiantys į svečius giminaičiai⁷².

Po vestuvių dažniausiai mergina gyvena vaikinų šeimoje, išskyrus atskirus atvejus, jei merginos šeima gyvena labiau pasiturinčiai⁷³.

7.2.2. Santuoka jauniems pabėgus

Jeigu du jaunuoliai pabėga iš šeimos kartu, jie laikomi susituokusiais⁷⁴. Taip atsitinka, kai nesutampa noras tuoktis su tėvų noru ar vaikai įsimyli asmenį, kurie tėvų nuomone nėra tinkami jų vaikams. Kai kuriais atvejais taip būna, nes mergina baiminasi, kad tėvai nesutiks jos rankos atiduoti už to vyro, kuris patinka jai⁷⁵.

Pabėgimas kartais būna atliekamas pabėgus pas kitus giminaičius, draugus⁷⁶, dar kitais atvejais – jaunieji pabėga ir nesugrįžta ilgą laiką, pvz. 7 metus⁷⁷. Kito respondento nuomone, šiuolaikinėje lietuvių romų bendruomenėje, dažnai sudaroma santuoka tokiu būdu, kai asmenys tiesiog apsigyvena kartu ir nėra organizuojamos vestuvės. Kai kuriais atvejais romų bendruomenė apie tokią santuoką sužino tik moteriai pastojus⁷⁸.

Vienas respondentas kai kuriuos atvejus, kai santuoka buvo sudaryta pabėgimo būdu, pavadino „tikros meilės“ atvejais, tačiau taip pat atkreipė dėmesį, kad pradžioje tai laikoma tam tikra gėda šeimai, kad neatsiklausus tėvų, susituokė ar kad neišreiškė savo noro tuoktis už tam tikro asmens tiesiogiai tėvams. Kaip pavyzdį paminėjo atvejus, kai iki derybų tėvai kalbasi su mergina, tačiau ji neišsako nenorinti tuoktis su tam tikru vaikinu, už kurio jai siūlo tekėti tėvai, o vėliau pabėga su kitu⁷⁹.

Pabėgimo metu susituokusių asmenų santuokos atvejais, nebeorganizuojamos didelės vestuvės, tačiau lietuvių romų bendruomenėje tėvai surengia mažesnes vestuves⁸⁰. Kalderash bendruomenėje pasak šios grupės atstovo, už jų surengimą atsakingi yra patys jaunieji ir į jas nėra kviečiama visa bendruomenė, tradiciškai moteris neturėtų dėvėti ir baltos suknelės tokių vestuvių metu, tačiau šios tradicijos po truputį keičiasi⁸¹.

⁷⁰ AST-RB1-M-2.1.

⁷¹ AST-RB4-V-1.1., AST-RB5-V-1.3.

⁷² AST-RB5-V-1.3.

⁷³ AST-RB5-V-1.3., AST-RB4-V-1.1.

⁷⁴ AST-RB1-M-2.1., AST-RB2-M-3.2.

⁷⁵ AST-RB5-V-1.3.

⁷⁶ AST-RB4-V-1.1.

⁷⁷ AST-RB5-V-1.3.

⁷⁸ AST-RB4-V-1.1.

⁷⁹ AST-RB5-V-1.3.

⁸⁰ AST-RB1-M-2.1.

⁸¹ AST-RB5-V-1.3.

Romų atstovai atkreipė dėmesį, kad kai kuriais atvejais, jauniems pabėgusiems, tokiai santuokai nepritaria tėvai, kurių laiką gali nebendrauti su jauna šeima, tačiau vėliau dažniausiai atleidžia ir priima sutuoktinius į šeimą⁸².

Lietuvių romai ir save identifikuojanti kaip ruska roma atstovė atkreipė dėmesį, kad dviejų asmenų pabėgimas ar apsigyvenimas kartu, yra gana dažnas santuokos sudarymo būdas⁸³. Vienas jų atkreipė dėmesį, kad tokiais atvejais, gana dažnai būna, kai vėliau moterys dažnai turi vienos nešti šeimos išlaikymo, vaikų auklėjimo ir priežiūros našta, vyrams palikus ar sukūrus kitą šeimą⁸⁴.

7.3. Ankstyvos santuokos, jų priežastys ir paplitimas romų bendruomenėje

7.3.1. Ankstyvos santuokos samprata

Atskirų romų bendruomenės atstovų nuomonės išsiskiria, kokia santuoka laikytina ankstyva. Vienas respondentas ankstyva santuoka vadino 12-13 metų asmenų santuoką⁸⁵, du respondentai teigė, kad santuoka yra ankstyva, kai abiems sutuoktiniams yra 13-15 m.⁸⁶, viena respondentė – 15-16 m.⁸⁷, viena respondentė ankstyvą santuoką laikė atvejus, kai ištekintamos 13-15 metų merginos⁸⁸. Keturi apklausti asmenys manė, kad „ankstyva santuoka“ yra „vaikų santuoka“.

Visi romų bendruomenės atstovai paminėjo, kad pagal Lietuvos Respublikos teisės aktus asmenims leidžiama sudaryti santuoką nuo 18 metų, du – kad išimtiniais atvejais, kai mergina yra nėščia leidžiama tuoktis anksčiau⁸⁹.

Dauguma romų bendruomenės atstovų paminėjo, kad dažniau iki 18 metų tuokiasi merginos⁹⁰, tačiau atkreipė dėmesį, kad nepaisant to, jog merginos anksčiau tuokiasi arba siekiama, kad jos anksčiau tuoktųsi, tačiau sutuoktinių amžius būna panašus⁹¹. Kartais pasitaiko atvejų, kai santuokos metu, esant abiems nepilnamečiams, vaikinai būna jaunesni už merginą⁹². Vienas respondentas išsakė nuomonę, kad tuoktis anksčiau pageidauja vaikinai⁹³.

Du romų atstovai teigė, kad vaiku romų bendruomenėje laikomas asmuo iki 18 metų⁹⁴, tačiau jeigu susituokia nebelaikomi vaikai ir turi prisiimti pareigas, būdingas suaugusiems⁹⁵. Vienas respondentas pažymėjo, kad vaikai laikomi paprastai subrendusiais nuo maždaug 15 metų, dažniau 16-17 m. ir tada laikomi pasiruošusiais galimai santuokai, atsižvelgiant ir į vaiko fizinį vystymąsi, kai kuriais atvejais –

⁸² AST-RB1-M-2.1., AST-RB5-V-1.3.

⁸³ AST-RB1-M-2.1., AST-RB2-M-3.2., AST-RB4-V-1.1..

⁸⁴ AST-RB4-V-1.1.

⁸⁵ AST-RB5-V-1.3.

⁸⁶ AST-RB1-M-2.1., AST-RB4-V-1.1.

⁸⁷ AST-RB2-M-3.2.

⁸⁸ AST-RB3-M-1.3.

⁸⁹ AST-RB3-M-1.3., AST-RB5-V-1.3.

⁹⁰ AST-RB1-M-2.1., AST-RB2-M-3.2., AST-RB3-M-1.3., AST-RB5-V-1.3.

⁹¹ AST-RB1-M-2.1., AST-RB2-M-3.2., AST-RB3-M-1.3., AST-RB5-V-1.3.

⁹² AST-RB3-M-1.3.

⁹³ AST-RB4-V-1.1.

⁹⁴ AST-RB2-M-3.2., AST-RB4-V-1.1.

⁹⁵ AST-RB2-M-3.2., AST-RB4-V-1.1., AST-RB5-V-1.3.

subrendusiu laikomas ir vyresnio amžiaus 22-2⁹⁶. Viena kalderash romų bendruomenę atstovaujanti respondentė išskyrė, kad merginos laikomos nebe vaikais nuo menstruacijų pradžios ir pažymėjo, kad kai kuriais atvejais nenorėdami rizikuoti tėvai, jos gali neleisti į mokyklą, kad neprarastų nekaltybės⁹⁷ ir yra ištekinamos.

Paprastai anksti susituokusius asmenis išlaiko tėvai iš abiejų pusių⁹⁸. Vienos respondentės nuomone, anksti susituokę asmenys neturi pajamų ir iš ko save išlaikyti, todėl gauna socialinę piniginę paramą⁹⁹. Keturi respondentai pažymėjo, kad anksti susituokę asmenys pradeda dirbti ar mėgina ieškotis darbo¹⁰⁰. Vienas respondentas teigė, kad vaikinai ima dirbti tą patį darbą, kurį atlieka tėvai, užsiima mašinų pardavimu¹⁰¹, prekyba¹⁰², kiti ieško darbų – parduoda metalą, remontuoja automobilius, išvažiuoja ieškotis sezoninių darbų užsienyje – dirba statybininkais ir iš jų išlaiko šeimą¹⁰³. Jei susituokęs vaikinai vis dar lanko mokyklą, taip pat ir dirba, nes privalo išlaikyti savo šeimą, nors nėra verčiamas to daryti, bet dažniausiai pats nori prisiimti atsakomybę¹⁰⁴.

Trys respondentai atkreipė dėmesį, kad ankstyvos santuokos atveju, paprastai merginos mokyklos nelanko ir turi būti šeimoje¹⁰⁵, tačiau du atkreipė dėmesį, kad gali mokytis toliau, tik turi susiderinti su vyru¹⁰⁶ arba turėti vyro tėvų leidimą¹⁰⁷.

7.3.2. Ankstyvos santuokos priežastys

Ankstyvų santuokų priežastis asmenys mini skirtingas. Atkreiptinas dėmesys, kad romų bendruomenės įvardintos ankstyvų santuokų priežastys skiriasi nuo priežasčių, kurias dažniausiai įvardijo vaiko teisių apsaugos skyrių specialistai ir mokytojai. Pastarieji pagrindine ankstyvų santuokų priežastimi išskyrė – ankstyvą merginų nėštumą.

Keturių romų bendruomenės atstovų nuomone susiformavusi ankstyvų santuokų tradicija vis dar gana plačiai paplitusi romų bendruomenėje¹⁰⁸. Tačiau tik du respondentai tai paminėjo esant romų tradicija¹⁰⁹.

Vienas respondentas atkreipė dėmesį, kad atskirais atvejais, santuokinį amžių kiek ankstesnį nei 18-ka metų nulemia tėvų ir jų vaikų noras tuoktis už geriausiai vertinamo vaikino ar merginos, kai pvz. galimas kandidatas į sutuoktinius yra iš labai gerbiamos šeimos ir ypatingai tais atvejais, kai mergina, už kurios norima tuoktis yra vienturtė duktė. Tokiais atvejais tėvai stengiasi pradėti derybas dėl savo sūnaus tuoktuvių su ja kuo anksčiau, nenorėdami, kad kiti prašytų jos rankos pirmi ir tokiais atvejais aptaria situaciją su savo vaikais – apklaustasis asmuo paminėjo atvejį iš savo

⁹⁶ AST-RB5-V-1.3.

⁹⁷ AST-RB3-M-1.3.

⁹⁸ AST-RB1-M-2.1., AST-RB3-M-1.3., AST-RB2-M-3.2., AST-RB4-V-1.1., AST-RB5-V-1.3.

⁹⁹ AST-RB2-M-3.2.

¹⁰⁰ AST-RB1-M-2.1., AST-RB5-V-1.3.

¹⁰¹ AST-RB5-V-1.3., AST-RB4-V-1.1.

¹⁰² AST-RB5-V-1.3.

¹⁰³ AST-RB3-M-1.3.

¹⁰⁴ AST-RB5-V-1.3.

¹⁰⁵ AST-RB1-M-2.1., AST-RB3-M-1.3., AST-RB5-V-1.3.

¹⁰⁶ AST-RB1-M-2.1.

¹⁰⁷ AST-RB5-V-1.3.

¹⁰⁸ AST-RB1-M-2.1., AST-RB2-M-3.2., AST-RB4-V-1.1., AST-RB3-M-1.3.

¹⁰⁹ AST-RB1-M-2.1., AST-RB4-V-1.1.

šeimos, kai buvo tuokiamasi 15-kos metų, 17-kos arba 18-kos metų ir atkreipė dėmesį, kad visais atvejais šeimos gyvena laimingą pilnavertį gyvenimą, asmenys pabaigė mokyklą¹¹⁰. Respondentas taip pat atkreipė dėmesį, kad kartais ankstyvas santuokas lemia ypatingas tėvų noras rūpintis savo vaikais ir apsaugoti juos nuo pagundų – vartoti narkotikus, alkoholį, pirkti prostitucijos paslaugas, nes laikomasi nuomonės, kad susituokus vyras jaus atsakomybę prieš savo žmoną, ji geriau jį prižiūrės.

Du respondentai atkreipė dėmesį, kad ankstyvą santuoką sąlygoja tai, kad tėvams nepavyksta išlaikyti vaikų šeimoje, kad vaikai anksti jaučia trauką¹¹¹.

Dar vienos respondentės nuomone, anksti siekiama sutuokti vaikus, dėl to, kad galėtų išlaikyti tam tikras šeimos elgesio tradicijas, baiminamasi, kad vėliau vaikai susiformuos tvirtesnę nuomonę ir atsisakys tuoktis ar kad išsilavinusi mergina pasipriešins tėvų tam tikram sprendimui ar vėliau nenorės laikytis romų šeimos tradicijų, elgesio modelio šeimoje, t.y. nebebus tokia gera marti, kokios norima¹¹².

Romų respondentų nuomonės apie ankstyvų santuokų sąsają su tėvų išsilavinimu ar turtine padėtimi išsiskyrė. Kalderash romai minėjo, kad jų romų bendruomenėje sąsajos tarp vaikų ankstyvų santuokų ir tėvų turtingos padėties ir/ar jų išsilavinimo nėra¹¹³ ir santuokos iki 18 metų paplitusios vienodai šeimoje nepriklausomai nuo jų išsilavinimo ar turtingos padėties¹¹⁴. Dvi respondentės – lietuvių romė ir „ruska roma“ atstovė manė, kad kuo skurdžiau gyvena tėvai, tuo anksčiau ištekina vaikus, kuo labiau išsilavinę tėvai, tuo rečiau sudaromos ankstyvos santuokos tarp vaikų¹¹⁵. Lietuvių romų bendruomenės atstovo nuomone kad tarp ankstyvos santuokos ir tėvų turtingos padėties ir/ar išsilavinimo sąsają nėra¹¹⁶.

7.3.2. Romų bendruomenės atstovų požiūris į ankstyvasias santuokas

Atskiri romų tautybės asmenys įvardijo ankstyvą santuoką susiformavusiu papročiu¹¹⁷. Trys respondentai išsakė, kad ankstyvas santuokas vertina neigiamai¹¹⁸. Du asmenys sakė nepritarianys itin ankstyvoms santuokoms, kai tuokiami 12-13 metų vaikai¹¹⁹, tačiau vieno iš jų nuomone tokių atvejų kartais pasitaiko dėl to, kad tėvas nori ištekinti savo dukrą, kai yra itin prastos sveikatos ir nori pasirūpinti dukters ateitimi prieš mirtį¹²⁰.

Dvi respondentės išskyrė, kad jeigu asmenys nori tuoktis iki 18 metų savo noru, turėtų būti suteikiama tokia galimybė, nes kitais atvejais net tėvams neleidžiant, jie susituokia pabėgdami¹²¹. Du romų bendruomenės atstovai išsakė nuomonę, kad

¹¹⁰ AST-RB5-V-1.3.

¹¹¹ AST-RB2-M-3.2., AST-RB4-V-1.1.

¹¹² AST-RB3-M-1.3.

¹¹³ AST-RB3-M-1.3., AST-RB5-V-1.3.

¹¹⁴ AST-RB3-M-1.3.

¹¹⁵ AST-RB1-M-2.1., AST-RB2-M-3.2.

¹¹⁶ AST-RB4-V-1.1.

¹¹⁷ AST-RB1-M-2.1., AST-RB4-V-1.1.

¹¹⁸ AST-RB1-M-2.1., AST-RB2-M-3.2., AST-RB4-V-1.1., AST-RB3-M-1.3.

¹¹⁹ AST-RB2-M-3.2., AST-RB5-V-1.3.

¹²⁰ AST-RB5-V-1.3.

¹²¹ AST-RB1-M-2.1., AST-RB2-M-3.2.

asmenys neturėtų tuoktis ar būti tuokiami anksčiau nei 18 metų, turi pabūti vaikais ir pirmiausiai turėtų baigti mokyklą, įgyti išsilavinimą¹²².

Išsakydami savo požiūrį, keturi respondentai pabrėžė, kad vaikai ankstyvame amžiuje nesupranta santuokos prasmės, negali prisiimti atsakomybės¹²³, du respondentai, kad pirmiausiai vaikai turėtų pabaigti mokyklą ir įgyti išsilavinimą¹²⁴. Vienas respondentas paminėjo, kad rūpestis savo vaikų ateitimi priklauso nuo atskirų tėvų ir kad dar derybų dėl santuokos metu, merginos tėvai gali tartis, kad viena iš santuokos sudarymo sąlygų būtų reikalavimas, kad merginai būtų leidžiama baigti mokyklą, o vėliau jai būtų leidžiama užsiimti jos mėgstama veikla, siekti kitų svajonių¹²⁵. Dvi respondentės atkreipė ypatingą dėmesį į mergaičių situaciją, dažnai atvejais sudarius santuoką ankstyvame amžiuje, joms būna ypatingai sunku, nes jos privalo būti namuose, rūpintis jų tvarka, vaikų auklėjimu, turi būti atsidavusios šeimai ir neretai laikomos tarnaitėmis¹²⁶. Trys respondentai paminėjo, kad ankstyva santuoka gali turėti daugiau neigiamų pasekmių merginoms, nes joms gali būti neleidžiama tęsti mokslų¹²⁷.

Išskirdami neigiamus ankstyvos santuokos aspektus, kai kurie respondentai paminėjo, kad ankstyvos santuokos ilgai netrunka ir baigiasi skyrybomis¹²⁸ ar vaikai praranda vaikystę ir nežino, kaip reikia elgtis¹²⁹. Dar vienas respondentas atkreipė dėmesį, kad kartais dėl santuokos ankstyvame amžiuje, nepilnamečiai susilaukia anksti vaikų, dėl ko jo nuomone naujagimiai kartais gimsta nepilnai išsivystę, turi įgimtų ydų ar kitų ligų, ir įvardijo daugiausiai paplitusias: širdies yda, astma, diabetas, proto negalia¹³⁰.

Trijų romų bendruomenės moterų nuomone ankstyva santuoka, net jei ji nėra priverstinė pažeidžia vaiko teises¹³¹, vyrų ankstyvų santuokų vaikų teisių pažeidimu nelaikė¹³², tačiau vienas išskyrė, kad geriau vaikai tuoktųsi tik nuo 18 metų, kitas – kad tuoktųsi laiku, tinkamu konkrečiam asmeniui.

7.3.3. Ankstyvų santuokų paplitimas romų bendruomenėje

Keturių respondentų nuomone ankstyvos santuokos romų bendruomenėje vis dar gana plačiai paplitusios¹³³, vienas respondentas sakė, ankstyvos santuokos nėra paplitusios jo atstovaujamoje romų grupėje¹³⁴. Trys respondentai atkreipė dėmesį, kad kuo toliau, tuo vėlesnio amžiaus asmenys tuokiasi¹³⁵ – nuo 16, 17, 18 ar 20-26 metų, o tėvai stengiasi įtikinti vaikus nesituokti iki 18 metų¹³⁶.

¹²² AST-RB2-M-3.2., AST-RB3-M-1.3., AST-RB4-V-1.1.

¹²³ AST-RB1-M-2.1., AST-RB2-M-3.2., AST-RB3-M-1.3., AST-RB4-V-1.1.

¹²⁴ AST-RB3-M-1.3., AST-RB4-V-1.1.

¹²⁵ AST-RB5-V-1.3.

¹²⁶ AST-RB2-M-3.2., AST-RB3-M-1.3.

¹²⁷ AST-RB2-M-3.2., AST-RB3-M-1.3., AST-RB5-V-1.3.

¹²⁸ AST-RB2-M-3.2.

¹²⁹ AST-RB2-M-3.2., AST-RB3-M-1.3.

¹³⁰ AST-RB4-V-1.1.

¹³¹ AST-RB1-M-2.1., AST-RB2-M-3.2., AST-RB3-M-1.3.

¹³² AST-RB4-V-1.1., AST-RB5-V-1.3.

¹³³ AST-RB1-M-2.1., AST-RB2-M-3.2., AST-RB4-V-1.1., AST-RB3-M-1.3.

¹³⁴ AST-RB5-V-1.3.

¹³⁵ AST-RB2-M-3.2., AST-RB4-V-1.1., AST-RB5-V-1.3.

¹³⁶ AST-RB5-V-1.3.

7.4. Priverstinė santuoka

Visų apklaustų romų bendruomenės narių nuomone, priverstinė santuoka pažeidžia vaiko teises, tačiau keturi respondentai atkreipė dėmesį, kad nepaisant to, priverstinė santuoka vis dar toleruojama romų bendruomenėje¹³⁷, vienas romų bendruomenės atstovas išreiškė, kad joks romas neturėtų palaikyti priverstinių santuokų sudarymo¹³⁸.

Apklausti asmenys priverstinę santuoką apibūdino keliais būdais:

- Atvejai, kai santuoka sudaroma dėl spaudimo iš bendruomenės ar dėl susiklosčiusių aplinkybių¹³⁹;
- Atvejai, kai nusprendžiama sudaryti santuoką net kai mergina nesutinka tuoktis, tačiau tėvai ją ištekina arba tuokiasi merginai vieną kartą pamačius būsimą jaunąjį ir išreiškė nuomonę, kad tokios santuokos ilgai neišsilaiko.
- Atvejai, kai nei mergina, nei vaikinai nepažįsta vienas kito prieš santuoką, tačiau vaikinų tėvams patiko mergina ir jie pradeda derybas be jų atsiklausimo ir juos sutuokia. Respondentė pamini, kad yra buvę atvejų, susituokus moteris pradeda gyventi vyro šeimoje, nors jie abu santuokos nenorėjo ir dėl spaudimo gyvena visą gyvenimą kartu¹⁴⁰.
- Atvejai, kai mergina „parduodama“ sumokant būsimo vyro tėvams pinigus, ir mergina ištekinama ne savo noru, kartais panaudojant ir smurtą¹⁴¹.

Vienos respondentės nuomone priverstinės santuokos šiuolaikinėje romų bendruomenėje pasitaiko itin retai¹⁴², trys respondentai manė, kad tokios santuokos dažnos romų bendruomenėje¹⁴³. Viena respondentė taip pat išskyrė, kad merginai gali būti daromas spaudimas tuoktis, ir ji galėtų išreikšti nenorą tuoktis, tačiau neatlaikiusi spaudimo gali sutikti¹⁴⁴.

Dviejų respondentų nuomone, jaunų žmonių neįmanoma priversti tuoktis¹⁴⁵, tačiau žino atvejų, kai iki derybų tėvai kalbasi su mergina, tačiau ji neišsako nenorinti tuoktis su vaikinu, o vėliau pabėga su kitu arba kai pati pasako, kad bendrauja su kažkokiu vaikinu ir prašo atiduoti ją tekėti už jo¹⁴⁶.

Keturi asmenys pažymėjo, paprastai, šiuolaikinėje romų bendruomenėje, atsiklausus vaiko, ar nori tuoktis ir vaikui nesutikus, tėvai vaiko neatstumtų ir neverstų tuoktis, nes žinotų, kad tokiu atveju vaikas gali pabėgti ir su kitu asmeniu sudaryti santuoką¹⁴⁷. Tačiau du išskyrė, kad vis dar būna atvejų, kai merginos atsisakiusios tekėti, vis tiek priverčiamos tuoktis¹⁴⁸. Vieno respondento nuomone, būtina numatyti bausmes tėvams už vaikų privertimą tuoktis¹⁴⁹.

¹³⁷ AST-RB1-M-2.1., AST-RB2-M-3.2., AST-RB3-M-1.3., AST-RB4-V-1.1.

¹³⁸ AST-RB5-V-1.3.

¹³⁹ AST-RB1-M-2.1.

¹⁴⁰ AST-RB3-M-1.3.

¹⁴¹ AST-RB4-V-1.1.

¹⁴² AST-RB1-M-2.1.

¹⁴³ AST-RB1-M-2.1., AST-RB4-V-1.1., AST-RB3-M-1.3.

¹⁴⁴ AST-RB1-M-2.1.

¹⁴⁵ AST-RB5-V-1.3., AST-RB4-V-1.1.

¹⁴⁶ AST-RB5-V-1.3.

¹⁴⁷ AST-RB1-M-2.1., AST-RB2-M-3.2., AST-RB3-M-1.3., AST-RB4-V-1.1.

¹⁴⁸ AST-RB4-V-1.1., AST-RB3-M-1.3.

¹⁴⁹ AST-RB4-V-1.1.

7.5. Skyrybos

Skyrybos atskirose romų grupėse vyksta skirtingai. Lietuvių romų ir „ruska roma“ bendruomenės nariai išskyrė, kad skyrybos gali įvykti vienam iš asmenų palikus šeimą¹⁵⁰. Kadangi paprastai moteris po santuokos gyvena vyro šeimoje, ji turi teisę palikti šeimą tuo atveju, jeigu vyras būna neištikimas, veda kitą moterį, tačiau ji turi atsiklausti savo šeimos leidimo, tačiau šiuolaikinėje romų bendruomenėje pasitaiko atvejų, kad šeimą palieka ir be savo tėvų leidimo¹⁵¹. Lietuvių romų atstovas vyras paminėjo, kad būna atvejų, kai skyrybos įvyksta vėliau sužinojus, kad mergina nebuvo išsaugojusi nekaltybės iki santuokos, tokiu atveju vyksta romų bendruomenės teismas, kurio metu gali būti pagal romų bendruomenės tradiciją priteisiami pinigai – kompensuojama žala – moters tėvai turi padengti turėtas išlaidas vyro šeimai. Taip pat išskyrė atvejus, kai įvyksta ginčas tarp šeimų, kai vyras būna neištikimas. Tačiau taip pat pažymėjo, kad ne visais atvejais skyrybos vyksta esant romų bendruomenės teismui, asmenys išsiskiria tarpusavio susitarimu¹⁵². Jeigu susituokę asmenys turėjo bendrų vaikų, sprendžiama, kas augins toliau vaikus. Kai kuriais atvejais vaikai lieka augti su motina, tačiau dažnai pasitaiko atvejų, kai vaikas atiduodamas vyro šeimai¹⁵³.

Kalderash bendruomenės atstovai pažymėjo, kad paprastai skyrybos įvyksta tik esant romų bendruomenės teismo sprendimui¹⁵⁴. Romų bendruomenėje teismu laikomas romų vyresniųjų susirinkimas, kurio metu apsvarstomos skyrybų priežastys. Romų bendruomenės atstovė išskyrė, kad dažnai skyrybų procesas vyksta, moteriai „išėjus“ arba vyrui „išėjus“, kai skyrybų priežastis būna vyro neištikimybė arba jo noras kurti kitą šeimą. Tokiu atveju vyresniųjų teismas, kurį pagrindu sudaro vyrai, sprendžia, kaip turėtų elgtis sutuoktiniai, dažnai moteris įpareigojama sugrįžti į šeimą ir bandyti išsaugoti santuoką. Kartais tokį įpareigojimą teismas skiria ne vieną kartą, respondentės nuomone, tai yra ypatingai didelė našta romų moterims kentėti ir išlikti geromis šeiminkėmis, nors vyras jos negerbia, būna neištikimas, kurį laiką gali negyventi kartu. Ji pastebi, kad ypatingai vyresnės kartos (virš 30 m.) romės moterų teismui apsvarsčius, pasilieka toliau gyventi santuokoje, tačiau tokių atvejų mažėja. Kitais atvejais – skyrybas paskelbia teismas¹⁵⁵.

Lovari/kalderaš romų bendruomenės atstovo teigimu, skyrybos yra nepageidaujamos, tačiau jos įvyksta visai bendruomenei žinant, dėl kokių priežasčių vyksta skyrybos. Sprendimą priima teismas, kuris nusprendžia, kuri pusė yra kalta dėl skyrybų ir paskiriant kai kuriais atvejais atlyginti žalą. Kaltajai pusei vėliau gali būti sudėtinga susituokti dėl bendruomenėje pasklidusios žinios¹⁵⁶.

¹⁵⁰ AST-RB1-M-2.1., AST-RB2-M-3.2., AST-RB4-V-1.1.

¹⁵¹ AST-RB1-M-2.1.

¹⁵² AST-RB4-V-1.1.

¹⁵³ AST-RB4-V-1.1.

¹⁵⁴ AST-RB3-M-1.3., AST-RB5-V-1.3.

¹⁵⁵ AST-RB3-M-1.3.

¹⁵⁶ AST-RB5-V-1.3.

VIII. Ankstyvų santuokų vertinimas – pedagogų ir vaiko teisių apsaugos specialistų požiūris

Tyrimo metu buvo pasirinkta apklausti vaiko teisių specialistus ir kitus ekspertus iš geografinių vietovių, kuriose pagal 2011 metų gyventojų surašymo duomenis gyvena didesnis romų skaičius¹⁵⁷. Apklausoje, vykdytose 2017 m. kovo-balandžio mėnesiais, dalyvavo 5 vaiko teisių apsaugos skyrių specialistai arba vadovai iš Vilniaus miesto savivaldybės, Panevėžio miesto savivaldybės, Jonavos rajono savivaldybės, Šalčininkų rajono savivaldybės ir Klaipėdos miesto savivaldybės. Apklausoje dalyvavo 5 mokytojos: 2 mokytojos iš Vilniaus miesto savivaldybės, po 1 mokytoją iš Panevėžio miesto, Marijampolės miesto ir Jonavos rajono. Norėta apklausti vaiko teisių apsaugos skyriaus atstovą ir mokytojus Vilkaviškio rajone, tačiau nepavyko susisiekti.

Buvo siekiama išsiaiškinti mokytojų ir vaiko teisių specialistų požiūrį į ankstyvasias santuokas, vaiko teisių skyrių ekspertų ir mokytojų veiksmus ankstyvų santuokų atvejais ir sužinoti jų požiūrį į ankstyvas „neoficialias“ santuokas bei sužinoti apie ekspertų veiksmus, kai sudaromos, jeigu sudaromos, ankstyvos santuokos tarp romų bendruomenės narių, gyvenančių jų veiklos teritorijose.

Klausimai taip pat išsiųsti policijos pareigūnams, kurių atsakymas kol kas nebuvo gautas. Policijos pareigūnų atsakymais apklausa bus papildyta vėliau.

8.1. Ankstyvų santuokų samprata ir jų praktika Lietuvoje

Didžioji dauguma – 4 mokytojos – ankstyvomis santuokomis laiko santuokas, kurios sudaromos anksčiau nei 18 metų¹⁵⁸, viena mokytoja manė, kad ankstyvos santuokos yra tokios santuokos, kurios sudaromos merginai pastojus¹⁵⁹. Paprastai vertindami ankstyvas santuokas mokytojai kalbėjo apie santuokas, kurios įregistruojamos oficialiu būdu. Dalis mokytojų įvardijo, kad ankstyvos/nepilnamečių santuokos sudaromos, teismo leidimu.

Didžioji dauguma vaiko teisių apsaugos specialistų ankstyva santuoka laiko santuoką, kai abu arba vienas iš besituokiančiųjų asmenų yra mažiau nei 18 metų amžiaus ir tokiai santuokai sudaryti reikalingas leidimas¹⁶⁰. Viena specialistė išskyrė, kad ankstyva santuoka galima būtų laikyti ir santuoką, kuri sudaroma ir tada, kai asmuo jau yra sulaukęs 18 metų, tačiau sutuoktiniams ar vienam iš jų nespėjus įgyti išsilavinimo¹⁶¹. Viena vaiko teisių specialistė atkreipė dėmesį, kad Lietuvos Respublikos teisės aktai „ankstyvos santuokos“ sąvokos neįtvirtina, bet numato atvejus, kuriais nepilnamečiai gali kreiptis dėl nesantuokinio amžiaus sumažinimo atitinkant tam tikrus reikalavimus: 1) Kai kreipiasi dėl emancipacijos – asmuo turi turėti savo pajamas ir sugebėti pragyventi, ir turėti gyvenamąją vietą. Tokių atvejų

¹⁵⁷ Remiantis 2011 m. gyventojų surašymo duomenimis, Lietuvoje iš viso gyvena 2115 romų tautybės asmenys. Vilniaus mieste – 619, Jonavos raj. – 113, Panevėžio mieste – 96, Marijampolės mieste – 86, Šiaulių mieste – 75, Šalčininkų rajone – 82, Klaipėdos mieste – 76, Vilkaviškio raj. – 125.

¹⁵⁸ AST-M1-M-V, AST-M2-M-J, AST-M3-M-P, AST-M4-M-M, AST-M5-M-V

¹⁵⁹ AST-M5-M-V

¹⁶⁰ AST-VTAS2-M-K, AST-VTAS3-M-Š, AST-VTAS4-M-J, AST-VTAS5-M-P

¹⁶¹ AST-VTAS5-M-P

praktikoje pasitaiko retai – Vilniaus m. savivaldybėje per 16 metų, buvo pasitaikę 2 tokie atvejai. 2) Kiti atvejai, kuriuos individualiai vertina teismas.

Visų mokytojų ir vaiko teisių ekspertų nuomone „ankstyvos santuokos“ yra „nepilnamečių santuokos“.

Didžiosios daugumos mokytojų nuomone ankstyvasias santuokas yra leidžiama sudaryti pagal Lietuvos Respublikos teisės aktus¹⁶², vienos mokytojos nuomone – neleidžiama¹⁶³, tačiau dalis mokytojų taip pat pabrėžė, kad tiksliai nežino, ką nustato teisės aktai¹⁶⁴. Vaiko teisių apsaugos skyrių specialistės pažymėjo, kad paprastai tais atvejais, kai asmenys kreipiasi į teismą, norėdami gauti leidimą tuoktis anksčiau nei 18 m., jų skyriai taip pat dalyvauja teisminiame procese ir rengia išvadas, tačiau dalis jų tokių santuokų nevadina ankstyvosiomis santuokomis, bet laiko kreipimusi į teismą dėl santuokinio amžiaus sumažinimo¹⁶⁵.

8.1.1. Santuokinis amžius ir paplitimas pagal lytį ankstyvų santuokų atvejais

Mokytojai ir vaiko teisių apsaugos specialistai mini, kad dažniausiai Lietuvoje sudaromos santuokos nuo 15-16¹⁶⁶ (Vilniuje, Panevėžyje) arba 16¹⁶⁷-17¹⁶⁸ metų¹⁶⁹ (Vilniuje, Jonavoje, Klaipėdoje, Šalčininkuose, Panevėžyje).

Jonavoje yra pasitaikę atvejų, kai tuokėsi 14 metų romų tautybės asmenys¹⁷⁰, Klaipėdoje ir Marijampolėje taip pat mokytoja, vaiko teisių apsaugos specialistė atkreipė, kad tais atvejais, kai sudaromos ankstyvos santuokos, jos dažniausiai sudaromos nuo 16-kos metų, tačiau romų tautybės asmenys dažnai tuokiasi ir jaunesni – 14, 15 metų¹⁷¹. Šalčininkų rajono vaiko teisių skyriaus vadovė pažymėjo, kad romai kai kuriais atvejais susilaukia vaikų ir 15-16 metų, tačiau gyvena, jos nuomone, nesudarę santuokos, nes neoficialios santuokos sudarymo galimybės neįtvirtina Lietuvos Respublikos teisės aktai¹⁷².

Remiantis apklausos duomenimis, galima konstatuoti, kad merginos dažniau nei vaikinai tuokiasi nesulaukę 18 metų. Taip teigia dauguma tiek mokytojų, tiek vaiko teisių apsaugos specialistų¹⁷³. Tik 2 apklausti ekspertai atkreipė dėmesį, kad ankstyvas santuokas sudaro abiejų lyčių atstovai¹⁷⁴.

¹⁶² AST-M2-M-J, AST-M3-M-P, AST-M4-M-M, AST-M5-M-V

¹⁶³ AST-M1-M-V

¹⁶⁴ AST-M1-M-V, AST-M2-M-J, Daiv

¹⁶⁵ AST-VTAS1-M-V

¹⁶⁶ AST-M1-M-V, AST-M3-M-P

¹⁶⁷ AST-M4-M-M, AST-M5-M-V, AST-VTAS2-M-K

¹⁶⁸ AST-VTAS3-M-Š

¹⁶⁹ AST-M2-M-J, AST-VTAS1-M-V, AST-M3-M-P

¹⁷⁰ AST-M2-M-J

¹⁷¹ AST-VTAS2-M-K, AST-M4-M-M

¹⁷² AST-VTAS3-M-Š

¹⁷³ AST-M1-M-V, AST-M2-M-J, AST-M3-M-P, AST-M5-M-V, AST-VTAS1-M-V, AST-VTAS2-M-K, AST-VTAS3-M-Š, AST-VTAS4-M-J, AST-VTAS5-M-P

¹⁷⁴ AST-M4-M-M, AST-VTAS3-M-Š

8.1.2. Ankstyvų santuokų paplitimas Lietuvoje specialistų nuomone

Visų mokytojų ir vaiko teisių apsaugos specialistų nuomone ankstyvos santuokos Lietuvoje nėra plačiai paplitusios, ir jų kiekvienoje savivaldybėje per metus būna tik keletas (Vilniuje – kasmet apie 10-15 atvejų¹⁷⁵, kituose miestuose – mažiau). Vilniaus miesto savivaldybės vaiko teisių apsaugos skyriaus atstovė atkreipė dėmesį, kad tokių santuokų kasmet nežymiai daugėja¹⁷⁶. Vilniaus miesto savivaldybės vaiko teisių apsaugos ekspertė įvardijo, kad iš maždaug 10-15 atvejų per metus, kai kreipiamasi dėl santuokinio amžiaus sumažinimo, tik 1-2 atvejais tokius prašymus pateikia vaikinai.

8.1.3. Pagrindinės ankstyvų santuokų sudarymo priežastys praktikoje

Pagrindine ankstyvų santuokų priežastimi mokytojos ir vaiko teisių apsaugos specialistės įvardija atvejus, kai laukiamasi vaiko¹⁷⁷. Šalčininkų rajono savivaldybės vaiko teisių skyriaus ekspertė įvardija galimai ankstyvą meilę¹⁷⁸. Kai norima sudaryti santuoką, merginai pastojus, turi būti pateikiama pažyma ir teismas kiekvienu individualiu atveju vertina atskirai. Vilniaus ir Šalčininkų vaiko teisių skyrių specialistų nuomone tokiais atvejais geriausia yra sudaryti santuoką, kad laukiamas vaikas turėtų abu tėvus¹⁷⁹, Klaipėdos vaiko teisių apsaugos skyriaus specialistės nuomone santuoka sudaroma dėl patogumo, tai yra kad nepilnamečiai tėvai įgytų pilną veiksnumą ir naujai gimusio vaiko globos nereikėtų priskirti kitam suaugusiajam asmeniui, kad galėtų priimti sprendimus dėl savo vaiko, tvarkytis dokumentus¹⁸⁰.

Sąsaja tarp tėvų turtinės padėties, išsilavinimo ir ankstyvų santuokų: Pusės vaiko teisių specialistų ir mokytojų nuomone ankstyvos santuokos sudaromos įvairiose šeimose ir nėra susiję su tėvų išsilavinimu ir/ar turtine padėtimi¹⁸¹.

Pusės, specialistų nuomone santuokas sudaro jauni žmonės iš socialiai pažeidžiamų šeimų, kurios yra mažiau pasiturinčios, turinčios mažesnę išsilavinimą¹⁸². Vaikai turi mažiau informacijos apie apsaugojimo priemones¹⁸³, susiję daugiau su auklėjimu, bet ne tėvų turtine padėtimi¹⁸⁴. Tačiau viena ekspertė atkreipia dėmesį, kad santuokinį amžių sumažinti prašo ir vaikai iš pasiturinčių šeimų¹⁸⁵.

8.1.4. Ekspertų požiūris į ankstyvasias santuokas

Trijų mokytojų nuomone, ankstyvos santuokos pažeidžia vaiko teises, nes vaikas dar nėra savarankiškas, jį turi išlaikyti tėvai¹⁸⁶, dėl to, kad turi būti užtikrinama pilnai

¹⁷⁵ AST-VTAS1-M-V

¹⁷⁶ AST-VTAS1-M-V

¹⁷⁷ AST-M1-M-V, AST-M2-M-J, AST-M3-M-P, AST-M4-M-M, AST-M5-M-V

¹⁷⁸ AST-VTAS3-M-Š

¹⁷⁹ AST-VTAS1-M-V, AST-VTAS3-M-Š

¹⁸⁰ AST-VTAS2-M-K

¹⁸¹ AST-M1-M-V, AST-M5-M-V, AST-VTAS3-M-Š, AST-VTAS4-M-J

¹⁸² AST-M2-M-J, AST-M3-M-P, AST-M4-M-M, AST-VTAS1-M-V, AST-VTAS5-M-P

¹⁸³ AST-M3-M-P

¹⁸⁴ AST-VTAS2-M-K

¹⁸⁵ AST-VTAS1-M-V

¹⁸⁶ AST-M1-M-V

vaikų teisė mokytis, būti sveikam, saugiam¹⁸⁷, nes įstatymiškai visų nepilnamečių lytiniai santykiai yra draudžiami¹⁸⁸. Dvi mokytojos mano, kad jeigu asmenys tuokiasi laisva valia, myli vienas kitą, ankstyvos santuokos sudarymas jų teisių nepažeidžia¹⁸⁹. Vaiko teisių apsaugos ekspertų nuomone, vaiko teisės nėra pažeidžiamos, jeigu santuoka nėra priverstinė ir yra gaunamas teismo leidimas santuokai sudaryti¹⁹⁰, o nepilnametė mama yra pakankamai subrendusi gimdyti¹⁹¹. Viena vaiko teisių ekspertė pažymėjo, kad šiuo klausimu nuomonės neturi, tačiau atkreipė dėmesį, kad vaiko teisės pažeidžiamos dar iki nepilnametės pastojimo momento, kuris sąlygoja ankstyvos santuokos sudarymą¹⁹².

Klaipėdos skyriaus vaiko teisių apsaugos skyriaus atstovė minėjo, kad romų bendruomenėje santuokos nėra sudaromos oficialiai ir tėvai leidžia vaikams gyventi kartu ir gimdyti vaikus, tačiau tokiais atvejais vaiko teisių specialistai nebūtinai apie jas sužino ir jų nefiksuoja, nes ne visada gali sužinoti apie tokius atvejus¹⁹³.

Mokytojų ir vaiko teisių specialistų tarpe požiūriai į ankstyvą santuoką buvo skirtingi, vieni minėjo, kad ankstyvas santuokas vertina neigiamai¹⁹⁴ kiti laikėsi neutralios nuomonės¹⁹⁵, tretį vertino jas teigiamai¹⁹⁶. Mokytojai įvardijo, kad: jauname amžiuje besituokdami asmenys, vaikai neturi gyvenimiškos patirties, neturi gyvenamosios vietos, juos išlaikyti toliau turi tėvai¹⁹⁷, asmenybė nėra galutiniai susiformavusi¹⁹⁸. Be to, mokytojų nuomone, vaikai turi teisę įgyti gyvenime patirties, pabaigti mokslus, įgyti profesiją, nes ankstyvos santuokos atveju, profesijos įgijimas atidedamas vėlesniam laikui¹⁹⁹.

Vaiko teisių ekspertų nuomone, jeigu ankstyva santuoka sudaroma teismo leidimu, ji laikytina teisėta ir vaiko teisių nepažeidžia, tačiau geriau būtų, kad asmenys sudarytų santuoką sulaukę pilnametystės, nes pasitaiko atvejų, kai iki santuokos dėl patirties stokos, merginos nežino visos informacijos apie būsimą sutuoktinį, vadovaujasi emocijomis, vėliau paaiškėja, kad jis buvo teistas, ar nuolat vartoja alkoholį, be to būdami pilnamečiais, asmenys gali pilnai įvertinti ir apmąstyti savo veiksmus, dėl to numatytas asmenų iki 18 metų ribotas veiksnumas²⁰⁰. Kitos vaiko teisių ekspertės nuomone, ankstyvos santuokos egzistavo ir egzistuos toliau, nes fiziškai asmenys subrendę užsiimti lytiniais santykiais, vėliau pastoja. Ji pabrėžė ypatingą švietimo svarbą, kad asmenys suvoktų savo veiksmus ir jų pasekmes, tačiau atkreipė dėmesį, kad ne visais atvejais ankstyvos santuokos turėtų būti vertinamos neigiamai, nes kai kurie 17-kos metų asmenys gali būti socialiai subrendę santuokai labiau nei dalis 18-kos metų asmenų, kada susituokti nereikia teismo leidimo. Specialistė atkreipė dėmesį, kad pagrindinis neigiamas ankstyvos santuokos aspektas yra nebrandumas ir negebėjimas suprasti būsimos atsakomybės, į kurią gali įeiti bendrų skolų dalijimasis,

¹⁸⁷ AST-M3-M-P

¹⁸⁸ AST-M4-M-M

¹⁸⁹ AST-M2-M-J, AST-M5-M-V

¹⁹⁰ AST-VTAS1-M-V, AST-VTAS2-M-K, AST-VTAS3-M-Š, AST-VTAS4-M-J,

¹⁹¹ AST-VTAS1-M-V

¹⁹² AST-VTAS5-M-P

¹⁹³ AST-VTAS2-M-K

¹⁹⁴ AST-M1-M-V, AST-M3-M-P, AST-M5-M-V, AST-VTAS5-M-P

¹⁹⁵ AST-M4-M-M, AST-VTAS2-M-K

¹⁹⁶ AST-VTAS3-M-Š

¹⁹⁷ AST-M1-M-V, AST-M5-M-V, AST-M2-M-J, AST-M3-M-P

¹⁹⁸ AST-M3-M-P, AST-M5-M-V

¹⁹⁹ AST-M1-M-V

²⁰⁰ AST-VTAS1-M-V

ar suvokimo trūkumas, kaip apskritai keisis jų teisinė padėtis²⁰¹. Kita ekspertė išsakė poziciją, kad tuos atvejus, kai jauni asmenys pastoję nori prisiimti atsakomybę už savo veiksmus ir tuokiasi, vertina teigiamai ir atkreipė dėmesį, kad savo praktikoje nepamena, kad bent vienos ankstyvos santuokos atveju, jos būtų pasbaigusios skyrybomis ir paminėjo, kad skyrybos vyksta tose šeimose, kurios susituokė neankstyvame amžiuje. Taip pat įvardijo, kad vaikus dėl nepriežiūros teko kol kas paimti tik iš neankstyvame amžiuje jų susilaukusių šeimų²⁰². Dar viena ekspertė pabrėžė, kad jos nuomone, pirmiausiai, asmenys turi baigti mokslus, subręsti ir susikurti savo gerovę, kad galėtų daugiau duoti ir vaikui, juos tinkamai auklėti ir ugdyti, nes netikėtas nėštumas irgi gali sukelti sunkių neigiamų emocinių išgyvenimų²⁰³. Be to, jauni susilaukę vaikų tėvai gali neturėti socialinių įgūdžių, emocinės brandos²⁰⁴, auginti vaikus, todėl jiems reikalinga pagalba. Kai kuriais atvejais, jos nuomone, susidūrę su iššūkiais rūpinantis vaikais, asmenys susituokė jauname amžiuje, skiriasi²⁰⁵.

8.1.5. Mokyklos lankymas sudarius ankstyvą santuoką

Keturių mokytojų nuomone, ankstyvos santuokos atveju moksleiviai dažnai nustoja lankyti mokyklą²⁰⁶. Viena mokytoja atkreipė dėmesį, kad ankstyvų santuokų atveju merginos nustoja lankyti mokyklą, o vaikinai dažnai įgyja specialybes profesinėse mokyklose²⁰⁷. Viena mokytoja minėjo, kad merginos mokyklą nustoja lankyti gimdymo metu, tačiau vėliau, ar jos sugrįš į mokyklą, priklauso nuo šeimos situacijos: jeigu tėvai palaiko vaikus, kad baigtų mokyklą, jie pabaigia, tačiau „nepilnų“ šeimų atveju, palaikyti vaikus sudėtinga²⁰⁸.

Kita mokytoja atkreipė dėmesį, kad žino atvejį, kai asmenys susituokę būdami 11-12 klasėje, mokyklą pabaigė, kitais atvejais – egzistuoja galimybės lankyti jaunimo mokyklą ar mokytis nuotoliniu būdu²⁰⁹. Kitos dvi mokytojos pažymėjo, kad dažnu atveju, moksleiviai mokosi toliau, net jei ir kuriam laikui – gimdymo metu – merginos ir nutraukia mokslus²¹⁰.

Tais atvejais, kai moksleiviai nustoja lankyti mokyklą ankstyvos santuokos atveju iki 16 metų, kaip ir kitais atvejais, mokykla seka jų lankomumą²¹¹, dirba su tėvais socialinė pedagogė, tačiau priversti jų mokytis nuo 16 metų, negali²¹². Taip pat, mokytoja įvardijo, kad mokykla deda pastangas, jog moksleiviai lankytų mokyklą iki privalomo mokytis amžiaus – 16 m., t.y. stengiamasi adaptuoti mokymosi turinį, mokytojai ruošia individualias užduotis, pritaiko vadinamąjį mokymąsi „eksternu“²¹³, taiko „namų mokymą“²¹⁴, kitose moksleiviui iškritis iš mokyklos, organizuojama

²⁰¹ AST-VTAS2-M-K

²⁰² AST-VTAS3-M-Š

²⁰³ AST-VTAS5-M-P

²⁰⁴ AST-M3-M-P

²⁰⁵ AST-M2-M-J, AST-M5-M-V

²⁰⁶ AST-M2-M-J, AST-M3-M-P, AST-M4-M-M, AST-M5-M-V

²⁰⁷ AST-M2-M-J

²⁰⁸ AST-M1-M-V

²⁰⁹ AST-M3-M-P

²¹⁰ AST-M4-M-M, AST-M5-M-V

²¹¹ AST-M1-M-V, AST-M5-M-V

²¹² AST-M1-M-V, AST-M5-M-V

²¹³ AST-M2-M-J

²¹⁴ AST-M3-M-P

vaiko gerovės komisija, iškritus iš mokyklos – kviečiami tėvai ir sprendžiama kaip elgtis²¹⁵.

Dvi mokytojos atkreipė dėmesį, kad anksti susituokę romų vaikai, ypatingai merginos, mokyklos nebelanko²¹⁶. Viena iš jų sakė, kad kartais neaišku, kada romų vaikai būna susituokę, nes yra buvęs atvejis, kai tėvai sakė, kad vaikas susituokė, tačiau vėliau į mokyklą sugrįžęs vaikas tai paneigė. Mokytoja atkreipė dėmesį, kad romų vaikų lankomumas apskritai yra žemas, nesiejant su santuoka, sudėtinga romų vaikus priversti eiti į mokyklą. Mokykla kai kuriais atvejais perduoda informaciją socialinės paramos, vaiko teisių apsaugos skyriams²¹⁷.

8.2. Priverstinės santuokos samprata

Visų mokytojų nuomone, priverstinė santuoka sudaroma tais atvejais, kai mergina laukiasi²¹⁸. Viena iš jų išskyrė taip pat atvejus, kad priverstine santuoka laikytini atvejai, kai ji sudaroma ne savo noru, tėvų susitarimu²¹⁹, vienos mokytojos nuomone priverstinės santuokos sudaromos romų bendruomenėje, kai tėvų noru sutuokiami vaikai²²⁰.

Trijų mokytojų nuomone priverstinė santuoka pažeidžia vaiko teises²²¹, dviejų – ne²²², tačiau reikia atkreipti dėmesį, kad mokytojų didžioji dalis priverstinę santuoką laiko atvejus kai tuokiamasi dėl merginos nėštumo.

Vaiko teisių apsaugos specialistų sampratos į priverstines santuokas išsiskyrė:

1) Dvi vaiko teisių apsaugos specialistės atkreipė dėmesį, kad tokių santuokų neregamentuoja Lietuvos Respublikos teisės aktai²²³, viena iš jų įvardijo, kad tai galimai tokios santuokos, kurios sudaromos pagal atskirų tautinių bendruomenių paprotinę teisę, tačiau paprotinės teisės normos neturėtų būti laikomos galiojančiomis, jeigu neatitinka arba prieštarauja Lietuvos Respublikos įstatymų normoms²²⁴.

2) Priverstinės santuokos sudaromos, kai nėra bent vieno iš besituokiančių asmenų laisvos valios, o jo laisva valia sudaryti santuoką paveikiama ekonominiu, psichologiniu ar kitokiu smurtu, arba kai asmuo negeba suvokti santuokos sudarymo pagrindų, esmės ir pasekmių dėl savo amžiaus ar kitų priežasčių.

3) Kai bent viena iš besituokiančiųjų pusių yra verčiama tuoktis suaugusiųjų asmenų²²⁵

4) Kai santuoka sudaroma tarp nepilnamečių, kurie laukiasi vaiko²²⁶.

Trijų vaiko teisių eksperčių nuomone kad priverstinė santuoka neabejotinai pažeidžia vaiko teises²²⁷, viena atstovė nežinojo, kas yra priverstinės santuokos ir pažymėjo su

²¹⁵ AST-M4-M-M

²¹⁶ AST-M1-M-V, AST-M2-M-J

²¹⁷ AST-M1-M-V

²¹⁸ AST-M1-M-V, AST-M2-M-J, AST-M3-M-P, AST-M4-M-M, AST-M5-M-V

²¹⁹ AST-M2-M-J

²²⁰ AST-M5-M-V

²²¹ AST-M1-M-V, AST-M3-M-P, AST-M4-M-M

²²² AST-M2-M-J, AST-M5-M-V

²²³ AST-VTAS1-M-V, AST-VTAS3-M-Š

²²⁴ AST-VTAS1-M-V

²²⁵ AST-VTAS4-M-J

²²⁶ AST-VTAS5-M-P

tokiais atvejais praktikoje nesusidūrusi ir paminėjo, kad Civiliniame kodekse nenumatoma galimybė priverstinai susituokti²²⁸, viena neturėjo nuomonės šiuo klausimu²²⁹.

8.3. Skyrybos ankstyvų santuokų atvejais

Dalis vaiko teisių ekspertų negalėjo pasakyti, ar santuokos sudarymas ankstyvame amžiuje gali turėti įtakos asmenų skyryboms, nes arba neturėjo tokios informacijos dėl to, kad vaiko teisių skyriai nefiksuoja asmenų skyrybų, kai jie sulaukia pilnametystės²³⁰, arba jų praktikoje nebuvo pasitaikę jiems žinomų atvejų, kad anksti susituokusių asmenų šeimos išsiskirtų²³¹. Kitų nuomone – dauguma anksti susituokusių asmenų šeimų vėliau išsiskiria²³². Vieną skyrybų atvejį paminėjusi Vilniaus miesto vaiko teisių apsaugos skyriaus specialistė pažymėjo, kad skyrybos įvyko dėl itin rimtų priežasčių²³³.

8.4. Neoficialios ankstyvos santuokos – ekspertų požiūris

Kaip jau minėta kitame tyrimo skyriuje romų bendruomenėje dažniausiai santuokos sudaromos bendruomenės viduje, tačiau oficialiai nėra fiksuojamos. Tik keletas apklausiamų mokytojų ir vaiko teisių specialistų išskyrė neoficialias santuokas sudaromas romų bendruomenėse, kiti ekspertai tokių atvejų nelaiko santuokomis.

Klaipėdos skyriaus vaiko teisių apsaugos skyriaus atstovė minėjo, kad romų bendruomenėje santuokos nėra sudaromos oficialiai ir tėvai leidžia vaikams gyventi kartu ir gimdyti vaikus, tačiau tokiais atvejais vaiko teisių specialistai nebūtinai apie jas sužino ir jų nefiksuoja,²³⁴.

Jonavoje yra pasitaikę atvejų, kai tuokėsi 14 metų romų tautybės asmenys, apie vieną fiksuotą romų tautybės asmenų ankstyvos santuokos atvejį Jonavoje užsiminė tiek mokytoja, tiek vaiko teisių apsaugos specialistė²³⁵. Klaipėdos vaiko teisių apsaugos specialistė ir Marijampolėje dirbanti mokytoja atkreipė dėmesį, kad tais atvejais, kai sudaromos ankstyvos santuokos, jos dažniausiai sudaromos nuo 16-kos metų²³⁶, tačiau romų tautybės asmenys dažnai tuokiasi ir jaunesni – 14, 15 metų²³⁷. Šalčininkų rajono vaiko teisių skyriaus vadovė pažymėjo, kad romai kai kuriais atvejais susilaukia vaikų ir 15-16 metų, tačiau gyvena jos nuomone nesudarę santuokos²³⁸.

Vaiko teisių ekspertės minėjo kad nėra aišku, ką reiškia terminas „neoficiali santuoka“, ar ja turėtų būti laikomas žmonių bendras gyvenimas, kai nėra fiksuojama santuoka²³⁹, kai kuriais atvejais ji gali būti nesudaroma dėl to, kad vienas iš asmenų

²²⁷ AST-VTAS1-M-V, AST-VTAS2-M-K, AST-VTAS4-M-J

²²⁸ AST-VTAS3-M-Š

²²⁹ AST-VTAS5-M-P

²³⁰ AST-VTAS2-M-K

²³¹ AST-VTAS3-M-Š

²³² AST-VTAS4-M-J, AST-VTAS5-M-P

²³³ AST-VTAS1-M-V

²³⁴ AST-VTAS2-M-K

²³⁵ AST-M2-M-J, AST-VTAS4-M-J

²³⁶ AST-VTAS2-M-K, AST-M4-M-M

²³⁷ AST-VTAS2-M-K, AST-M1-M-V

²³⁸ AST-VTAS3-M-Š

²³⁹ AST-VTAS1-M-V, AST-VTAS3-M-Š

turi kitą oficialią santuoką, kai turi kartu vaiką, tačiau nenori formaliai sudaryti santuokos, tačiau nežino, ar tokį bendrą gyvenimą kartu, galima vadinti „neoficialiomis santuokomis“, daugiau susijimu, kuriame gimusio vaiko teisės gali būti neužtikrintos dėl to, nes nėra išspręsti vaiko priežiūros, auklėjimo klausimai²⁴⁰. Tokiais atvejais vaiko teisių apsaugos skyriai pasak respondentės jokių veiksmų negali imtis, nes negali priversti asmenų sudaryti santuokos²⁴¹.

Kita vaiko teisių specialistė paminėjo, kad jei santuoka „neoficiali“, jokių oficialūs valstybės institucijų veiksmai negali būti atliekami, nes nėra kaip traktuoti tokio veiksmo tik iš pokalbio metu gautos informacijos. Taip specialistė komentavo atvejus, kai sužino apie romų „santuokas“, kurių niekaip negali patikrinti ir negali nubausti tėvų. Vaiko teisių skyrius imasi veiksmų, jeigu nesusituokusiems nepilnamečiams gimsta vaikas, kai kurie jų tokiais atvejais susituokia, kitais atvejais – nustatinėjama globa, kol mama ar tėtis taps pilnamečiu²⁴². Tais atvejais, kai vienas iš nesusituokusių tėvų yra pilnametis, tai jis prisiima visą atsakomybę prižiūrėti vaiką²⁴³.

Dauguma vaiko teisių specialistų minėjo, kad „neoficialios santuokos“ atvejai jiems nėra žinomi²⁴⁴. Paklausus apie santuokas tarp romų tautybės asmenų, su tokiomis „santuokomis“, yra susidūrusios tik Klaipėdos miesto ir Jonavos rajono savivaldybės vaiko teisių apsaugos skyriaus specialistė

Lieka neaišku, ar tais atvejais, kai susituokia romų tautybės asmenys ir jie savo santykį laiko santuoka, vaiko teisių specialistai turėtų, galėtų imtis kokių nors veiksmų, teikti pagalbą ar palaikymą iki to momento, kol nepilnamečiai nesusilaukia vaikų, jeigu jų susilaukia.

²⁴⁰ AST-VTAS1-M-V

²⁴¹ AST-VTAS3-M-Š

²⁴² AST-VTAS2-M-K, AST-VTAS3-M-Š

²⁴³ AST-VTAS3-M-Š

²⁴⁴ AST-VTAS1-M-V, AST-VTAS3-M-Š, AST-VTAS4-M-J, AST-VTAS5-M-P

IX. Išvados ir rekomendacijos

Išvados

1. Remiantis Lietuvos Respublikos statistiniais duomenimis, kaip ir didžiojoje daugumoje ES valstybių, neįmanoma nustatyti ankstyvų santuokų paplitimo Lietuvos romų bendruomenės tarpe, nes statistiniai duomenys šioje kategorijoje nėra išskaidyti pagal asmenų tautybę.
2. Sprendžiant, kokių priemonių reikėtų imtis užtikrintant ankstyvų santuokų prevenciją, būtina įvertinti bendrą kontekstą ir neskubėti vadinti ankstyvų santuokų paplitimo tik romų bendruomenėje egzistuojančia tradicija ir sprendimus apsvarstyti būtina įtraukiant romų bendruomenės atstovus.
3. Lietuvos Respublikoje nėra aiškaus priverstinių santuokų draudimo ar numatytos atsakomybės už asmens privertimą tuoktis tiesioginiais ar netiesioginiais veiksmais – socialiniu, psichologiniu, ekonominiu spaudimu. Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas numato kad grąšinimas, prievarta, apgaulė ar kitokie valios trūkumai yra pagrindas santuoką pripažinti negaliojančia.
4. Remiantis apklausų duomenimis, santuokos romų tarpe dažniausiai nėra fiksuojamos oficialiai, todėl jų skaičius apskritai nėra aiškus. Daugumos šiame tyrime romų bendruomenės atstovų nuomone, ankstyvos santuokos romų bendruomenėje yra vis dar paplitusios, dalis jų teigia, kad jų po truputį mažėja.
5. Kaip pažymėjo didžioji dauguma vaiko teisių apsaugos skyrių atstovų, jie neturi duomenų apie neoficialias santuokas, Dauguma vaiko teisių specialistų ir pedagogų, išsakė, kad tiksliai negali apibrėžti, kas turėtų būti laikoma neoficialiomis santuokomis.
6. Nesant vadinamų „neoficialių“ santuokų stebėsenos mechanizmo, nėra galimybių fiksuoti atvejus, kai tokių santuokų metu pažeidžiamos vaikų teisės, jei vaikai ištekinami priverstinai, jei nustoja lankyti mokyklą iki 16 metų.
7. Romų bendruomenės nariai išreiškia nepritarimą santuokoms ankstyvame amžiuje, be to, didžioji dauguma laiko priverstines santuokas vaiko teisių pažeidimu.
8. Remiantis ekspertų apklausomis dažniau ankstyvame amžiuje (iki 18 metų) tuokiasi merginos. Tai taip pat pažymi apklausose ir romų bendruomenės atstovai.
9. Romų bendruomenės moterų ir mergaičių padėtis dažnai yra labiau pažeidžiama dėl bendrai egzistuojančios lyčių nelygybės, jų socialinės padėties, galimybių įgyti išsilavinimą ar įsitraukti į darbo rinką, vyraujančio neigiamo požiūrio į romų tautybės asmenis ir visų šių aspektų sąveikos.

10. Apklaustų mokytojų nuomone, paprastai mokykla deda visas pastangas, kad moksleiviai lankytų mokyklą iki 16 metų amžiaus, tačiau dažnai nustoja lankyti mokyklas, ypač merginos.
11. Romų bendruomenės atstovai pažymėjo, kad anksčiau susituokusios merginos paprastai turi būti šeimoje ir mokyklos nelanko. Nėra aišku, kokių priemonių tokiu atveju imasi mokyklos, nes dvi mokytojos paminėjo, kad dažniausiai romų merginos susituokusios mokyklos nebelanko ir pranešimai kitoms institucijoms situacijos nepakeičia.
12. Priverstinės santuokos nėra vienodai suprantamos skirtingų ekspertų ir romų bendruomenės asmenų, dalyvavusių šiame tyrime.
13. Romų bendruomenės atstovai pažymėjo, kad priverstines santuokas laiko atvejais, kai asmenys ar vienas iš asmenų priverčiami tuoktis savo tėvų ar dėl patiriamo emocinio, socialinio spaudimo ir tokias santuokas laiko vaiko teisių pažeidimu, joms nepitaria, tačiau atkreipė dėmesį, kad jų romų bendruomenėse vis dar pasitaiko.
14. Priverstinės santuokos labai skirtingai traktuojamos apklaustų mokytojų ir vaiko teisių specialistų tarpe: vieni jas įvardijęs santuokomis sudarytomis dėl ankstyvo nėštumo, kiti – santuokomis sudarytomis nesant bent vieno besituokiančio asmens laisvos valios, tretieji – paminėjo, kad tokių santuokų nereguliuoja Lietuvos Respublikos teisės aktai, todėl nėra aišku, kokias santuokas reikėtų laikyti priverstinėmis santuokomis.

Rekomendacijos

1. Atlikti ankstyvų santuokų sudarymo stebėseną Lietuvoje, stebint tiek oficialiai registruojamas, tiek skirtingose bendruomenėse, pvz. romų bendruomenėse, sudaromas oficialiai neregistruojamas santuokas.
2. Atliekant sociologinį romų tautybės asmenų padėties lyginant su kitais šalies gyventojais tyrimą, įtraukti klausimą apie santuokinį amžių, taip pat pasiteirauti ar sudaryta oficiali santuoka, siekiant išsiaiškinti tikrąjį ankstyvų santuokų paplitimo mastą romų bendruomenėje.
3. Sukurti mechanizmus, kurie padėtų užtikrinti ankstyvų santuokų prevenciją švietimo sistemoje, gebėjimus atpažinti ankstyvas neoficialias santuokas ir sukurti anksti susituokusių (tiek oficialiu, tiek neoficialiu būdu) asmenų palaikymo mechanizmus.
4. Stiprinti mokyklų pedagogų, socialinių pedagogų, psichologų, vaiko teisių skyrių specialistų, policijos pareigūnų žinias ir gebėjimus žmogaus teisių srityje ir jų kompetencijas, atkreipiant dėmesį į ankstyvų santuokų sukeltas pasekmes vaikų ugdymui ir galimus vaiko teisių pažeidimus.
5. Sukurti priemones ir metodus, programas, kurie padėtų ugdymo įstaigoms išlaikyti vaikus įstaigose, kad vaikai lankytų ugdymo įstaigas (mokyklas,

kolegijas, aukštasis mokyklas, neformaliojo švietimo įstaigas). Svarbu dėti papildomas pastangas, kad būtų užtikrintas nepilnamečių romių mergaičių tolimesnis mokymasis, netgi tais atvejais, kai jų amžius yra daugiau nei 16 metų.

6. Palaikyti ir skatinti romų bendruomenės narių iniciatyvas, keliant klausimus dėl ankstyvų ir /ar priverstinių santuokų, įtraukti romų bendruomenės atstovus sprendžiant šiuos klausimus ir šviečiant kitus bendruomenės narius.
7. Tikslinga ypatingai palaikyti aktyvias romų bendruomenės moteris ir skatinti jų inicijuojamus tarpusavio palaikymo ir pagalbos mechanizmus: pvz. įkurti vietas, kuriose moterys turinčios vaikų, galėtų stiprinti savo gebėjimus išsaugoti savarankiškumą, ugdyti jų finansų tvarkymo gebėjimus, padėti įsidarbinti ir tokiu būdu nebūti visiškai priklausomoms nuo vyrų.
8. Apsvarstyti galimybę numatyti atsakomybę už privertimą tuoktis, toks aiškus draudimas ir atsakomybė už jį galėtų veikti kaip prevencinė ir edukacinė priemonė.

Rekomendacijos valstybės institucijoms

1. Žmogaus teisių gynimo valstybinės institucijos (Lygių galimybių kontrolierius, Vaiko teisių kontrolierius ir kt.), turėtų daugiau dėmesio skirti moterų ir mergaičių romų bendruomenėse žmogaus teisių užtikrinimui, atlikdami stebėseną ir monitoringą tokių faktų: mokyklų lankymo, ankstyvų santuokų sudarymo romų bendruomenėse, moterų ir vyrų lygių teisių įgyvendinimą.
2. Valstybės institucijos taip pat turėtų stiprinti ir koordinuoti bendradarbiavimą tarp ministerijų, skatinant ir palaikant moterų teisių užtikrinimą, vyrų ir moterų lygybės principo laikymąsi.
3. Švietimo ir mokslo ministerijai - stiprinti romų bendruomenių narių – tiek vaikų, tiek suaugusiųjų – ankstyvą ir pradinį mokymąsi bei švietimą.
4. Vaiko teisių kontrolieriui - viešinti ankstyvų santuokų sudarymo romų bendruomenėse problemą ir imtis veiksmų bei priemonių kartu su savivaldybėmis ir kitomis valstybės institucijomis, kad būtų užtikrinta tinkama vaikų teisių apsauga.